

Η ΘΕΟΛΟΓΙΑ ΩΣ ΜΕΘΟΔΟΣ ΘΕΟΓΝΩΣΙΑΣ ΚΑΤΑ ΤΑ ΑΡΕΟΠΑΓΙΤΙΚΑ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΑ*

ΥΠΟ

ΧΡΙΣΤΟΥ Θ. ΚΡΙΚΩΝΗ

Καθηγητοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης

Θεοφιλέστατε Ἅγιε Μαραθῶνος, ἐκπρόσωπε τοῦ Μακαριωτάτου Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος
Σεβασμιώτατε Ἅγιε Πισιδίας
Κύριε Δήμαρχε Ἀθηναίων

Ἐπισημαίνεται ὅτι ἡ ὁμιλία, ἢ ὁποία ἐγινε κατὰ τὴν πανηγυρικὴν ἐκδήλωσιν τῶν Δικαστῶν καὶ Εἰσαγγελέων στὴν αἴθουσα τελετῶν τοῦ π. Δημαρχείου Ἀθηνῶν.

Τὴν ἐκδήλωσιν αὐτὴν, ὡς γνωστὸν διοργάνωσαν: Ἡ Ἑνωσις Δικαστῶν καὶ Εἰσαγγελέων, Ὁ Σύνδεσμος Ἀνωτάτων καὶ Ἀνωτέρων Δικαστικῶν Λειτουργῶν καὶ ἡ Ἑνωσις Εἰσαγγελέων κατὰ τὴν ἡμέρα τοῦ ἑορτασμοῦ τῆς μνήμης τοῦ Ἁγίου Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου, προστάτου τῶν Δικαστῶν καὶ πολιούχου Ἀθηνῶν.

Ὁ ἑορτασμός ἐτελέσθη μὲ τὴν φιλόφρονη συμμετοχὴ: τοῦ Δήμου Ἀθηνῶν, τῆς Ἱερᾶς Ἀρχιεπισκοπῆς Ἀθηνῶν, τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, τῆς Ἀποστολικῆς Διακονίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος.

Κατὰ τὴν πρωΐαν τοῦ ἑορτασμοῦ (3ης Ὀκτωβρίου 1997) ἐγινε ἡ καθιερωμένη Ἀρχιερατικὴ Θεία Λειτουργία ἀπὸ τὸν Σεβασμιώτατον Μητροπολίτην Δημητριάδος κ. Χριστόδουλον, ὁ ὁποῖος καὶ ὠμίλησε ἐπικαίρως καθὼς καὶ ὁ Πρόεδρος τῆς Ἑνώσεως Δικαστῶν καὶ Εἰσαγγελέων κ. Κ. Λυμπερόπουλος, Ἀρεοπαγίτης.

Κατὰ τὴν ἀπογευματινὴν πνευματικὴν συγκέντρωσιν τὸ πρόγραμμα περιελάμβανε:

- Χαιρετισμὸν τοῦ Δημάρχου Ἀθηναίων κ. Δ. Ἀβραμοπούλου.
- Παρουσίασιν ἐκδόσεως πανηγυρικοῦ τεύχους ἀφιερωμένου στὴν 10ῃ ἐπέτειον ἀπὸ τῆς καθιερώσεως τῆς ἑορτῆς τοῦ Ἁγίου Διονυσίου ὡς προστάτου τῶν Δικαστῶν ἀπὸ τὴν κ. Ἑλλῆ Εὐαγγελίδου, Ἀντιπρόεδρο τοῦ Δ.Σ. τοῦ Πνευματικοῦ Κέντρου τοῦ Δήμου Ἀθηνῶν.

- Χαιρετισμὸν ἀπὸ τὸν Πρόεδρο τοῦ Συνδέσμου Ἀνωτάτων καὶ Ἀνωτέρων Δικαστικῶν Λειτουργῶν κ. Ἰω. Δεληγιάννη, Ἀρεοπαγίτη.

- Εἰσαγωγὴ στὸ θέμα τῆς ὁμιλίας καὶ βιογραφικὴ παρουσίασις τοῦ ὁμιλητοῦ ἀπὸ τὸν πρόεδρο τῆς Ἑνώσεως Εἰσαγγελέων κ. Ἀνδρέα Φάκον, Εἰσαγγελέα Ἐφετῶν Ἀθηνῶν.

- Ὁμιλία μὲ θέμα: «Ἡ Θεολογία ὡς μέθοδος θεογνωσίας κατὰ τὰ Ἀρεοπαγίτικα συγγράμματα».

- Ἐπίκλησις ἐκ μέρους τοῦ Δημάρχου Ἀθηναίων κ. Δ. Ἀβραμοπούλου πρὸς τιμὴν τῶν Δικαστικῶν καὶ Εἰσαγγελικῶν Λειτουργῶν στὴν αἴθουσα ὑποδοχῆς τοῦ π. Δημαρχείου.

Στὴν ἐπιτυχὴ διοργάνωσιν τῶν ἐκδηλώσεων μεγάλη ἦταν ἡ συμβολὴ τοῦ κ. Ἰω. Παπαμαχαλάκη, Συμβούλου Ἐπικοινωνίας καὶ Μ. Ἀρχόντος τῶν Πατριαρχείων Κωνσταντινουπόλεως καὶ Ἀλεξανδρείας.

Κύριε Πρόεδρε του Ἀρείου Πάγου
 Κύριε Εἰσαγγελεῦ του Ἀρείου Πάγου
 Κύριοι Πρόεδροι τῆς «Ἐνώσεως Δικαστῶν καὶ Εἰσαγγελέων»,
 του «Συνδέσμου Ἀνωτάτων καὶ Ἀνωτέρων Δικαστικῶν Λειτουργῶν»
 καὶ τῆς «Ἐνώσεως Εἰσαγγελέων Ἑλλάδος»
 Κύριοι Δικαστῆς καὶ Εἰσαγγελεῖς
 Κύριοι Ἀκαδημαϊκοὶ
 Κύριοι Συνάδελφοι
 Κυρίες καὶ Κύριοι

Ἐπιτρέψτε μου νὰ ἐκφράσω τὶς θερμότερες εὐχαριστίες μου στοὺς διακεκριμένους Προέδρους καὶ Γενικοὺς Γραμματεῖς τῆς «Ἐνώσεως Δικαστῶν καὶ Εἰσαγγελέων» τοῦ «Συνδέσμου Ἀνωτάτων καὶ Ἀνωτέρων Δικαστικῶν Λειτουργῶν» καὶ τῆς «Ἐνώσεως Εἰσαγγελέων» γιὰ τὴν ἐξαιρετικὴ τιμὴ ποὺ μοῦ ἔκαναν νὰ με καλέσουν στὴν ἀποψινὴ 11η πανηγυρικὴ πνευματικὴ συγκέντρωση ὡς ὁμιλητὴ καὶ συγχρόνως νὰ τοὺς συγχαρῶ γιὰ τὴν πρωτοβουλία τους νὰ τιμήσουν μὲ ἰδιαίτερη πανηγυρικὴ ἡμερίδα τὴ μνήμη τοῦ ἁγίου Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου, προστάτου τῶν Δικαστῶν καὶ πολιούχου Ἀθηνῶν. Ἐπίσης εὐχαριστίες ὀφείλω καὶ στὸ Σύμβουλο Ἐπικοινωνίας τῶν Ἐνώσεών σας κ. Ἰωάννην Ν. Παπαμιχαλάκη, Μ. Ἀρχοντα τῶν Πατριαρχείων Κωνσταντινουπόλεως καὶ Ἀλεξανδρείας γιὰ τὴ μεγάλη συμβολὴ του στὴν ἐπιτυχημένη διοργάνωση τῶν ἐκδηλώσεων τοῦ πανηγυρικοῦ αὐτοῦ ἑορτασμοῦ.

Κατ' ἀρχὴν θέλω νὰ ἐπισημάνω ὅτι τὸ θέμα τῆς ἀποψινῆς ὁμιλίας μου «*Ἡ θεολογία ὡς μέθοδος θεογνωσίας κατὰ τὰ Ἀρεοπαγιτικά Συγγράμματα*» ἀνταποκρίνεται στὴν ἐκφρασθεῖσα ἐπιθυμία τους νὰ κινηθεῖ μέσα στὰ πλαίσια τοῦ περιεχομένου τῶν Συγγραμμάτων τὰ ὁποῖα ἀποδίδονται στὸν Διονύσιο Ἀρεοπαγίτη. Ἐπειδὴ τὸ περιεχόμενο τῶν Συγγραμμάτων αὐτῶν διακρίνεται γιὰ τὰ ὑψηλὰ θεολογικὰ ἀλλὰ καὶ φιλοσοφικὰ νοήματά τους θὰ προσπαθήσω, ὅσο αὐτὸ ἐπιτρέπεται καὶ εἶναι ἐφικτό, νὰ παρουσιάσω τὶς βασικὲς μόνο ἔννοιες καὶ τὰ στοιχεῖα ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα θὰ βοηθήσουν νὰ γίνῃ κατανοητὴ ἡ θεολογία ὡς μέθοδος θεογνωσίας. Γι' αὐτὸ θὰ φροντίσω καὶ τὴ γλωσσικὴ μορφὴ νὰ ἀπλοποιήσω καὶ τὴ χρονικὴ διάρκειά νὰ περιορίσω.

Παρὰ ταῦτα ὁμως πρέπει νὰ ἐπισημανθεῖ ὅτι τὰ ὑψηλὰ αὐτὰ νοήματα καὶ οἱ θεολογικὲς ἔννοιές τους ἀπαιτοῦν ἔντονη προσοχὴ καὶ ὀπωσδήποτε κάποια εἰδικὴ γνώση. Βέβαια τὸ θέμα παρουσιάζει τεράστιες διαστάσεις μὲ πολλὰς πτυχές, ἀλλ' ἡ κλεψύδρα ἐπιβάλλει νὰ ἐστιάσομε τὴν ὁμιλία μας σὲ ὀρισμένα μόνο καίρια καὶ βασικὰ

σημεῖα, χωρὶς αὐτὸ νὰ σημαίνει ὅτι ὅσα ἀφήνομε — καὶ ἴσως αὐτὰ νὰ εἶναι περισσότερα — εἶναι ὀλιγότερο σημαντικά.

* * *

Ἔτσι κατὰ τὸ διάστημα τῆς παραμονῆς τοῦ Ἀποστόλου Παύλου στὴν Ἀθήνα καὶ ἐνῶ περίμενε τοὺς μαθητὲς του Τιμόθεο καὶ Σίλα νὰ ἔλθουν τὸ συντομότερο ἀπὸ τὴ Μακεδονία (Θεσσαλονίκη καὶ Βέρροια), δὲν παρέλειψε τὸ κύριο ἔργο του, νὰ πηγαίνει δηλ. στὴ Συναγωγή καὶ νὰ συζητεῖ μὲ τοὺς Ἰουδαίους καὶ τοὺς προσηλύτους Ἕλληνες, ποὺ ἐσέβοντο τὸν Θεόν¹.

Προφανῶς ὁ Ἀπ. Παῦλος δὲν ἔμεινε ἱκανοποιημένος ἀπ' αὐτὸ καὶ ἄρχισε νὰ περιφέρεται στὴν πόλη ἀναζητώντας κάτι καλύτερο, κάτι πιὸ κατάλληλο γιὰ νὰ ἐκφράσει αὐτὸ ποὺ ἤθελε καὶ ἦταν ὁ σκοπὸς τοῦ ἔργου του. Περιφερόμενος συνάντησε Ἐπικουρείους καὶ Στωϊκοὺς φιλοσόφους καὶ συζητοῦσε μαζί τους· μερικοὶ ἔλεγαν· «τί θέλει νὰ μᾶς πεῖ αὐτὸς ὁ ἰσπερμολόγος»; Ἄλλοι πάλιν ἔλεγαν· «φαίνεται ὅτι κηρύττει ξένες καὶ ἄγνωστες θεότητες», ἐνῶ ὁ Ἀπ. Παῦλος τοὺς ἐκήρυττε τὸν Ἰησοῦν καὶ τὴν Ἀνάστασή του, πράγματα, ποὺ γιὰ τοὺς Ἀθηναίους ἀκροατὲς ἦταν παράξενα καὶ πρωτάκουστα².

Τὸν πῆραν λοιπὸν καὶ τὸν ἔφεραν στὸν Ἄρειο Πάγο καὶ τοῦ εἶπαν· «μποροῦμε νὰ μάθομε ποιὰ εἶναι αὐτὴ ἡ νέα διδασκαλία ποὺ κηρύττεις, γιατί καταλάβαμε ὅτι κάτι παράξενα ἀκοῦμε· θέλομε νὰ μάθομε τί τέλος πάντων εἶναι αὐτά;» «Καὶ ζήτησαν νὰ μάθουν γιατί τόσοσ οἱ Ἀθηναῖοι, ὅσο καὶ ὅλοι οἱ ξένοι ποὺ ἔμεναν στὴν Ἀθήνα δὲν εὐκαιροῦσαν γιὰ τίποτε ἄλλο παρὰ μόνον γιὰ νὰ λένε καὶ νὰ ἀκοῦνε νεότερα»³.

Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸν ὁ Ἀπ. Παῦλος ἐμφανίσθηκε ἐνώπιον τοῦ Ἀρείου Πάγου. Ὁ Ἄρειος Πάγος τὴν ἐποχὴ ἐκεῖνη ἦταν μία ἀριστοκρατικὴ ἔνωση, ἓνα κλασικὸ δικαστήριον γιὰ ὅλα τὰ ζητήματα τῆς θρησκείας καὶ τῆς ἠθικῆς, τῆς λατρείας καὶ τῆς ἐκπαιδεύσεως καὶ ὅλος ὁ κόσμος ἀνεγνώριζε τὸ κύρος του, ὅπως καὶ σήμερα. Ὑπῆρχε πανάρχαιη παράδοση γιὰ τὸ δικαστήριον αὐτό, ποὺ τὸ ἀποτελοῦσαν σεβάσμοι γέροντες⁴. Κάποτε ἦταν ἓνα εἶδος ἱεροῦ δικαστηρίου, ποὺ

1. Πρ. 17,17.

2. Πρ. 17,18. Βλ. Κ. Τσάτσου, *Ἡ κοινωνικὴ φιλοσοφία τῶν ἀρχαίων ἑλλήνων*, Ἀθήναι 1970², σ. 291 ἔ. σχετικὰ μὲ τὴν ἐπικουρεῖα φιλοσοφία κ.π.ᾶ.

3. Πρ. 17,19-21.

4. Βλ. J. Holzner *Παῦλος*, μετ. Ἰερωνύμου Κοτσώνη, Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν, Ἀθήναι 1967², σ. 211ἔ.

συνεδριάζει για την έκδίκηση κακουργημάτων την νύκτα στο λόφο του Ἄρεως.

Καὶ ὁ Ἄπ. Παῦλος πήρε θέση ἀνάμεσα στὸν Ἄρειο Πάγο ὁμίλησε στὸ ἀκροατήριό του γιὰ τὸν Ἰησοῦ Χριστό, «ὁ ὁποῖος», εἶπε, «τὴν καθορισμένη ἡμέρα τῆς μελλούσης κρίσεως, θὰ κρίνει μὲ δικαιοσύνη ὅλη τὴν οἰκουμένη μὲ τὸ ἀδιαφιλονίκητο κῦρος ποὺ ἔδωκε σ' αὐτὸν ὁ Θεός», «ἀναστήσας αὐτὸν ἐκ νεκρῶν». Μόλις οἱ Ἀθηναῖοι ἄκουσαν τὸ καινούργιο αὐτὸ μήνυμα τοῦ Ἄπ. Παύλου γιὰ τὴν ἀνάσταση ἐκ νεκρῶν τοῦ Ἰησοῦ, καὶ παρ' ὅτι ἦσαν συνηθισμένοι νὰ ἀκούουν καὶ ἀρέσκονταν νὰ συζητοῦν ὅτιδήποτε καινούργιο, ὄχι μόνον δὲν ἐδείξαν ἐνθουσιασμένοι ἀλλ' ἀντιθέτως ἄρχισαν νὰ τὸν χλευάζουν καὶ εἰρωνικὰ τοῦ εἶπαν «ἀκουσόμεθά σου καὶ πάλιν περὶ τούτου» τῆς ἀναστάσεως δηλ. τῶν νεκρῶν. Ἔτσι ὁ Ἄπ. Παῦλος «ἐξῆλθεν ἐκ μέσου αὐτῶν»⁵ πικραμένος καὶ ἀπογοητευμένος, μὴ ἀναμένοντας τέτοια ἀντιμετώπιση ἀπὸ ἓνα ὑψηλότερου πνευματικοῦ ἐπιπέδου ἀκροατήριον, ὅπως ἦταν αὐτὸ τῶν Ἀθηναίων τοῦ Ἄρειου Πάγου καὶ παρὰ τοὺς φιλόφρονες χαρακτηρισμοὺς ποὺ χρησιμοποίησε γιὰ τοὺς Ἀθηναίους, ἀποκαλώντας τους «δεισιδαιμονεστέρους» (=πολὺ θρησκούς) χωρὶς τὸ κήρυμά του νὰ ἔχει τὸ ἀναμενόμενο ἀποτέλεσμα.

Προβληματισμένος καὶ μὲ συναισθήματα λύπης (ὁ Ἄπ. Παῦλος) ἀπεχώρησε τοῦ Ἄρειου Πάγου, ὅποτε ἐντελῶς ἀπροσδόκητα καὶ παρὰ τίς προηγηθεῖσες ἀποδοκιμασίες μερικοὶ ἄνθρωποι τὸν πλησίασαν καὶ τοῦ δήλωσαν ὅτι ἀποδέχονται καὶ πιστεύουν στὸ κήρυμά του. Ἰδιαιτέραν ὁμως σημασίαν ἐνεῖχε ἡ διαπίστωση ὅτι μεταξὺ αὐτῶν ἦταν ἓνας Ἀρεοπαγίτης, ὁ Διονύσιος, κάποια γυναῖκα ὀνόματι Δάμαρις καὶ μερικοὶ ἄλλοι μαζί μὲ αὐτούς⁶. Τὸ γεγονός αὐτὸ προσέδωκε ἰδιαίτερη χαρὰ στὸν Ἄπ. Παῦλο, καθότι διεπίστωσε ὅτι ἡ ιδιότητα τοῦ πρώτου Ἀθηναίου χριστιανοῦ ἦταν νομικός, ὅπως ἦταν καὶ ὁ ἴδιος νομοδιδάσκαλος «φαρισαῖος κατὰ νόμον» (Φιλ. 3,5-6), ἦταν δικαστής, ὁ Διονύσιος «ἀρεοπαγίτης», ἐφαρμοστής καὶ ἐρμηνευτὴς κατ' ἀνάγκην τοῦ νόμου· στὸ πρόσωπο αὐτοῦ ἐστήριξε τίς ἐλπίδες του ὅτι κάτι καλὸ μπορούσε νὰ γίνει γιὰ τὴν ὑπόθεση τοῦ Εὐαγγελίου, τοῦ καινούργιου αὐτοῦ κηρύγματος στὴν Ἀθήνα, ἀφοῦ θεωροῦσαν τότε τὴν Ἀθήνα ὡς θρησκευτικὴ πρωτεύουσα τοῦ κόσμου· ὁ δὲ Πετρώνιος ἔλεγε ὅτι στὴν Ἀθήνα εὐκολότερα συναντοῦσες ἓνα Θεὸ παρὰ ἓνα ἄνθρωπο!⁷.

5. Πρ. 17,31-33.

6. Πρ. 17,34' βλ. J. Holzner, *μν. ἐργ.*, σ. 221 ἑ.

7. Βλ. J. Holzner, *μν. ἐργ.*, σ. 205.

Θὰ εἶχε περισσότερο ἐνδιαφέρον νὰ ἐγνωρίζαμε πὺδ πολλὰ γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο αὐτοῦ τοῦ Ἀρεοπαγίτου, τοῦ Διονυσίου· ἀλλὰ δυστυχῶς δὲν ὑπάρχουν ὅσες πληροφορίες θὰ ἠθέλαμε καὶ θὰ ἐχρειάζοντο γιὰ μιὰ τόσο σημαντικὴ προσωπικότητα.

Καὶ παρ' ὅτι ἡ φήμη του ὡς Ἀρεοπαγίτου φαίνεται ἦταν πολὺ μεγάλη πρὶν ἀκολουθησεὶ τὸν Ἀπ. Παῦλο καὶ γίνεαι χριστιανός, ἐν τούτοις οἱ πληροφορίες εἶναι πολὺ πενιχρὲς καὶ ἀβέβαιες τόσο γιὰ τὴ ζωὴ ὅσο καὶ γιὰ τὸ ἔργο του⁸. Μόνο παραδόσεις συμπληρῶνουν καὶ καλύπτουν τὰ κενὰ τῆς ἱστορίας ἰδίως τὴν προσωπικότητά του ὡς δικαστοῦ καὶ Ἀρεοπαγίτου. Ἐνῶ γιὰ τὴ ζωὴ τους ὡς Ἀγίου τῆς Ἐκκλησίας οἱ παραδόσεις εἶναι κάπως περισσότερες, ἂν καὶ πολλὲς ἀπ' αὐτὲς εἶναι ἀβέβαιες⁹.

8. Ὅπως Εὐσεβίου Καισαρείας, *Ἐκκλ. Ἱστορία*, 4,23.

9. Συμεὼν Μεταφραστοῦ, «Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Διονυσίου, ἐπισκόπου Ἀθηνῶν, τοῦ Ἀρεοπαγίτου. Μαρτύριον τοῦ Ἀγίου Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου», *PG* 4, 590-608. Τοῦτο μεταγλώττισε στὴν ἀπλὴ ἑλληνικὴ Ἀγάπιος ὁ Κρηὶς καὶ συμπεριέλαβε στὸν *“Ν. Παράδεισον”*, ἀπὸ ὅπου παρελήφθη καὶ διορθωμένο καὶ διασκευασμένο, κατὰ τὴ φράση, παρατίθεται στὴν *“Ἱερὰ Ἀκολουθία”* τοῦ Ἀγίου Διονυσίου, ἐκδοθεῖσα ἀπὸ τὸν Γεράσιμο, μοναχό, Μικραγιαννανίτη, Θεσσαλονίκη 1981, σ. 63-73. «Εἰς τὸ Σουΐδα», *PG* 4, 608-616 Μιχαὴλ Συγγέλλου, «Ἐγκώμιον εἰς τὸν Ἅγιον Διονύσιον», *PG* 4, 617-668 Κατὰ Μεθόδιον ἢ Μητροδόωρον, «Μαρτύριον τοῦ Ἀγίου Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου», *PG* 4, 669-684. Τοῦ Ἀγίου Μαξίμου Ὁμολογητοῦ, «Πρόλογος εἰς τὰ τοῦ Ἀγίου Διονυσίου», *PG* 4, 15-28. «Σχόλια εἰς τὰ τοῦ Ἀγίου Διονυσίου», *PG* 4, 30-432. «Σχόλια εἰς τὰς ἐπιστολάς τοῦ Ἀγίου Διονυσίου», *PG* 4, 528-576 καὶ «Βίος καὶ Ἐγκώμιον τοῦ Ἀγίου Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου», *PG* 4, 577-585. Γεωργίου Παχυμέρη, «Παράφρασις εἰς τὰς τοῦ Ἀγίου Διονυσίου ἐπιστολάς», *PG* 4, 433-508. Γρηγορίου Β' τοῦ Κυπρίου, πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, «Λόγος εἰς τὸν Μέγα Ἱεράρχην Διονύσιον τὸν Ἀρεοπαγίτην», δημοσιευμένος στὴν *Εὐαγγελικὴν Σάλλπγγα*. Μακαρίου Πατμίου, μεταφερμένον κατόπιν διασκευῆς στὴν *“Ἱερὰν Ἀκολουθίαν”* ἀπὸ τὸν ἀείμνηστον Γεράσιμον Μικραγιαννανίτην σ. 74-109. Νικητὰ τοῦ ρήτορος τοῦ Παφλαγόνος, *Ἐγκώμιον εἰς τὸν Ἅγιον Διονύσιον τὸν Ἀρεοπαγίτην*, (διασωζόμενον εἰς τὰς Μονὰς Βατοπεδίου καὶ Ἰβήρων Ἀγίου Ὄρους). Ἐπίσης ἔγραψαν ὁ Νικηφόρος Καλογεράς, πανηγυρικὸν λόγον καὶ ὁ Ἀνδρ. Μιχαλόπουλος (Μαυρινιώτης), «Ἡ Ἀθίνα καὶ ὁ Διονύσιος Ἀρεοπαγίτης», στοὺς *“Ἀστέρες Ἀνεσπέρους”*, Ἀθήνα 1982, σ. 25έ. καὶ ὁ Β. Ε. Νικόπουλος, Πρωτοδίκης, «Διονύσιος ὁ Ἀρεοπαγίτης (ὁ Ἅγιος τῶν Δικαστῶν)», *Ἀρμενόπουλος*, τ. 5, ἔτος 37, Θεσσαλονίκη 1983, σ. 361-367. Ἐπίσης ὁ Νικόδημος ὁ Ἀγιορείτης, ἐφιλοπόνησε ὀλόκληρον Κανόνα ὡς καὶ τὰ ἐλλείποντα τροπάρια τῆς ἑορτῆς του. Συνεπλήρωσε δὲ τὴν Ἀκολουθίαν τοῦ Λόγου ἀφοῦ πρόσθεσε καὶ Β' Κανόνα ὁ ὑμνογράφος τῆς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας, Γέρων Γεράσιμος Μικραγιαννανίτης, *Ἱερὰ Ἀκολουθία τοῦ Ἀγίου ἱερομάρτυρος Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου, πρώτου ἐπισκόπου καὶ πολιούχου Ἀθηνῶν*, Θεσσαλονίκη 1981, ψαλλομένη τῇ γ' Ὀκτωβρίου. Ταύτη προσετέθη ὁ Παρακλητικὸς Κανὼν καὶ οἱ εἰκοσιτέσσαρες οἴκοι, ἦτοι Χαριετισμοὶ πρὸς τὸν

Θὰ πρέπει ὁμως νὰ παρατηρηθεῖ ὅτι καὶ οἱ δύο αὐτὲς ιδιότητες τοῦ Διονυσίου, ὡς δικαστοῦ καὶ Ἁγίου εἶναι δύσκολο νὰ διαχωρισθοῦν καὶ νὰ ἐξετασθεῖ ἡ κάθε μία χωριστά. Καὶ τοῦτο γιατί ἡ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο τοῦ Διονυσίου εἶναι συνυφασμένα καὶ βαίνουν μαζί καὶ ὡς σύνολη προσωπικότητα εἶναι ζυμωμένη μετὰ τὴν ἀρετὴ καὶ τὴν ἀγιότητα.

Ὁ Διονύσιος πρῶτος ἐβίωσε τὸ ὑψηλὸ ἰδεώδες τῆς δικαιοσύνης καὶ στὴ συνέχεια μετὰ τὸ παράδειγμά του καὶ μετὰ τὴν ἀπογοήτευση καὶ ὑποδειγματικὴ ἀσκήση τῶν δικαστικῶν καθηκόντων του προσπαθοῦσε νὰ τὸ μεταδώσει καὶ στοὺς ἄλλους. Ἡ ἀκεραιότητα τοῦ χαρακτήρος του καὶ ἡ ἀγιότητα τῆς ζωῆς του διεκρίνοντο στὸν δικαστὴ καὶ Ἀρεοπαγίτη Διονύσιο καὶ πρὸ τῆς μεταστροφῆς του στὸ χριστιανισμό, μόνο ποὺ ἴσως τότε δὲν ἐγίνοντο τόσο ἀντιληπτές αὐτὲς ὅσο ἐγίναν γνωστὲς μετὰ τὴ μεταστροφή του. Γι' αὐτὸ μέχρι σήμερα ὁ Διονύσιος εἶναι γνωστὸς ὡς «Ἅγιος Διονύσιος ὁ Ἀρεοπαγίτης» καὶ ὡς «Ἅγιος Διονύσιος πρῶτος ἐπίσκοπος Ἀθηνῶν», ἂν καὶ πρῶτος θεωρεῖται ὁ Ἱερόθεος πλησίον τοῦ ὁποῦ ἔμαθήτευσε ὁ Διονύσιος καὶ τὸν ὁποῖο διεδέχθη στὸ θρόνο τῶν Ἀθηνῶν¹⁰.

α. **Βίος.** Ὁ Διονύσιος, Ἀθηναῖος στὴν καταγωγή του ἀπὸ πλουσίους καὶ εὐγενεῖς γονεῖς, εἶχε κάνει καλὲς σπουδές· ἐσπούδασε φιλοσοφία καὶ νομικὰ καὶ διακρίθηκε γιὰ τὴ σοφία καὶ τὴ ρητορικὴ ικανότητά του. Σύμφωνα μετὰ κάποιες πληροφορίες συνεπλήρωσε τίς σπουδὲς του στὴν Αἴγυπτο, ὀλοκληρώνοντας ἔτσι τίς γνώσεις του.

Ἡ σοφία καὶ ἡ σύνεσός του σὲ συνδυασμὸ μετὰ τὸν δίκαιο καὶ ἐνάρετο χαρακτήρα του καὶ τὴν εὐγενικὴ καταγωγή του εἶχαν ὡς ἀποτέλεσμα νὰ συγκαταριθμηθεῖ μετὰ τῶν δικαστῶν τοῦ Ἀρείου Πάγου.

Ὁ τρόπος μετὰ τὸν ὁποῖο ἀσκοῦσε τὰ δικαστικά του καθήκοντα πρέπει νὰ προσεχθεῖ ἰδιαίτερος· «Ὅντως ἔκρινε τόσο δίκαια, ὥστε ὅλοι τὸν ἐθαύμαζον. Διότι οὔτε πλουσίους ἤσχύνετο, οὔτε δῶρα ποσῶς ἐδέχετο, ἀλλὰ τοὺς μὲν αὐθάδεις ἀδικητὰς αὐστηρῶς ἐτιμῶρει, εἰς δὲ τοὺς πτωχοὺς καὶ ἠδικομένους ἀπέδιδε τὸ δίκαιον καὶ τοὺς

αὐτὸν Ἅγιον Ἱεράρχην. Ἐξεδόθη ἐπιμελεία πρωτοπρεσβυτέρου Γρηγορίου Σερενίδη, προϊσταμένου Ἱεροῦ Μητροπολιτικοῦ ναοῦ Ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ, Θεσσαλονίκη 1981. Π. Χρήστου, «Διονύσιος ὁ Ἀρεοπαγίτης», *Φιλοκαλία* 3, Θεσσαλονίκη 1986.

10. Συμεὼν Μεταφραστοῦ, «Τὸ μαρτύριον τοῦ Ἁγίου Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου», κατὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ Γερασίμου Μικραγιαννανίτου, σ. 63-65, 67.

ἐβοήθει ὅσον ἡδύνατο»¹¹ μᾶς λέγει ὁ Συμεὼν ὁ Μεταφραστής, εἰς τὸ Μαρτύριον τοῦ Ἁγίου, χωρὶς νὰ μᾶς δίδει καὶ τὴν πηγὴ τῶν σημαντικῶν πληροφοριῶν του. Ἄλλ' αὐτό, βεβαίως, δὲν μειώνει τὴν ἀξιοπιστία τους, δεδομένου ὅτι ὅλοι ὅσοι ἀσχολήθηκαν μὲ τὴ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο τοῦ Διονυσίου παραδέχονται τὰ προτερήματά του καὶ ἀναγνωρίζουν ἀνάλογες ἀρετές του.

Συνεκέντρωνε ὅλες ἐκεῖνες τὶς ιδιότητες οἱ ὁποῖες χαρακτηρίζουν ἓνα καλὸ δικαστή, δηλ. ἀδέκαστος καὶ ἀκριβοδίκαιος κατὰ τὴν ἀπονομὴν τῆς δικαιοσύνης καὶ ἀνάλογα μὲ τὶς περιπτώσεις αὐστηρὸς ἢ ἐπιεικής. Ἰδιότητες οἱ ὁποῖες καὶ σήμερον χαρακτηρίζουν τοὺς δικαστές μας.

Σ' αὐτὲς θὰ πρέπει νὰ προστεθοῦν ἀκόμη ἡ μεγάλη προσοχὴ καὶ ἰδιαίτερη ἐπιμέλεια, τὴν ὁποῖαν ἔδειχνε κατὰ τὴν ἀπονομὴν τῆς δικαιοσύνης, ὅπως σημειώνει ὁ Συμεὼν Μεταφραστής, ὅποτε θὰ ἔχομε τὴν εἰκόνα ἐνός τέλειου δικαστοῦ ὑποδειγματικοῦ γιὰ ὅλους τοὺς δικαστές¹². Ὁ Διονύσιος φύση ἀνήσυχη, δὲν εὑρίσκει οὔτε σπὴ θρησκεία τῶν χρόνων του, σπὴν εἰδωλολατρία, οὔτε στοὺς νόμους καὶ γενικότερα σπὸ ἀνθρώπινο δίκαιο κατὰ τὴν ἐνάσκησιν τοῦ δικαστικοῦ λειτουργήματός του τὴν ἀλήθεια καὶ τὴν ἱκανοποίησιν τῶν ἐσωτερικῶν πνευματικῶν ἀναζητήσεών του. Ἀναζητοῦσε τὴν πραγματικὴ ἀλήθεια, γιὰ τὴν ὁποῖα «*συμμαρτυροῦσε*» ἢ συνείδησή του, καὶ εὑρῆκε αὐτὴν γιὰ πρώτη φορὰ ἀκούοντας τὴν ἀρεοπαγιτικὴν δημηγορίαν τοῦ «*σπερμολόγου*» Ἁπ. Παύλου ἐνώπιον τοῦ ἀκροατηρίου τοῦ Ἀρείου Πάγου. Καὶ τότε, χωρὶς δισταγμοὺς καὶ ἐπιφυλάξεις, τὴν ἀποδέχθηκε ὄχι ὡς κάποια, ἔστω ἄρτια, φιλοσοφικὴ θεωρία, ἀλλὰ ὡς τὴν «*ἐξ ἀποκαλύψεως ἀληθειαν*».

Ὁ Διονύσιος δὲν ἐδίστασε νὰ ἐγκαταλείψει τὰ πάντα, δικαστήρια, τιμές, περιφανὴ κοινωνικὴ θέσιν, πλοῦτο καί, κυρίως, τὸν «*παλαιὸν ἄνθρωπον*» καὶ ἀναγεννημένος πλέον νὰ ἀκολουθήσῃ τὸν Ἁπ. Παῦλον «*προσκολληθεὶς αὐτῷ*» ὡς ἀπλὸς μαθητὴς του. Δὲν ἐθεώρησε ὑποτιμητικὴ γιὰ τὸν ἑαυτὸν του, αὐτὸς «*ὁ ἕξοχος τῶν σοφῶν καὶ τῆς σοφίας λαμπρὸς ὑφηγῆτωρ*»¹³, τὴν μαθητεία του κοντὰ στὸν Ἁπ. Παῦλο, ἀλλ' ἀντίθετα ἐθεώρησε μεγαλύτερη τιμὴ νὰ γίνῃ «*φοιτητὴς καὶ σύναυλος*»¹⁴ τοῦ Παύλου τὸν ὁποῖο ἔκανε ὁδηγὸν του καὶ πρότυπον τῆς ζωῆς

11. Τοῦ αὐτοῦ, *Τὸ Μαρτύριον...*, σ. 64-65.

12. Βλ. Β. Νικοπούλου, *μν. ἔργ.*, σ. 366.

13. Ἀπὸ τὰ προσόμοια τοῦ Ἑσπερινοῦ, τῆς Ἀκολουθίας του (ὑπὸ Γερασίμου Μικραγιαννανίτου) σ. 15.

14. Γερασίμου Μικραγιαννανίτου, *Οἴκοι εἴκοσι τέσσαρες εἰς τὸν Ἅγιον Ἱερομάρτυρα Διονύσιον τὸν Ἀρεοπαγίτην*, σ. 54.

του' παραλλήλως δὲ ἐπλούτησε σὲ χριστιανικὸ ἦθος καὶ τέλειο τρόπο ζωῆς. Ἐτσι κατόρθωσε καὶ σὲ ὑψηλὴ θεωρία νὰ φθάσει καὶ τελειότατος στὴν πράξη νὰ ἀναδειχθεῖ.

Μὲ τὴν ἐπιτυχή μαθητεία του κοντὰ στὸ φωτισμένο διδάσκαλό του, τὴν ἐνάρετη ζωὴ του καὶ τὴν ὑψηλὴ θεολογία τὴν ὁποία ἐγνώρισε ἀπὸ τὸν οὐρανοφάντορα καὶ μέχρι τρίτου οὐρανοῦ ἀνελθόντα Παῦλον, ὁ Διονύσιος ἠξιώθη νὰ ἔλθει πλησίον τοῦ Χριστοῦ σύμφωνα μὲ τὴ βούλησή του' ἐτάχθη στὴν ὑπηρεσία τοῦ νέου μηνύματος καὶ τοῦ ἀγαθοῦ καὶ ἀγωνίσθηκε νὰ πείσει ὄσους περισσότερους μπορούσε ἀνθρώπους νὰ μετουσιώσουν τὸ ἀγαθὸ στὴ ζωὴ τους. Κυρίως ὁμως κατώρθωσε νὰ κατακτήσει τὴν τελειότητα τῆς κατὰ Χριστὸν μυστικῆς γνώσεως καὶ τελικὰ νὰ ἀναδειχθεῖ σὲ ἐπίσκοπο Ἀθηνῶν. Ἀπὸ τὴν θέση αὐτὴ κατέστη ὁδηγὸς καὶ χειραγωγὸς ἄλλων στὴν ἀρετὴ, συνδυάζοντας ἀρμονικὰ τὶς βασικὲς προϋποθέσεις καὶ ἰκανότητες γιὰ τὴν ἐπιτυχία στὸ νέο ἔργο του, τὸν λόγο καὶ τὴν πράξη. Καὶ ἔτσι «ἐκ τῆς ἐν Ἀρείῳ Πάγῳ συνεδρείας πρὸς τὴν τῆς Ἐκκλησίας προσεδρείαν, ἱερῶς ἀποκατέστη»¹⁵ κατὰ τὸν ὑμνογράφον του «καὶ θεηγόρος σοφὸς ἐχρημάτισε». Ὁ δικαστὴς Διονύσιος, ὁ ἄνθρωπος τοῦ δικαίου, ἔγινε πλέον καὶ ἄνθρωπος τοῦ Θεοῦ. Ἡ ἐναλλαγὴ τῆς τηβέννου τοῦ δικαστοῦ μὲ τὸ τιμημένον πτωχὸ ράσο τοῦ κληρικοῦ παρατηρεῖται συχνὰ ἀκόμη καὶ σήμερον. Καὶ βεβαίως κάθε ἄνθρωπος τοῦ Θεοῦ δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ εἶναι ἄνθρωπος τοῦ δικαίου. Ἡ δικαία κρίση προϋποθέτει κριτὴν φωτισμένον καὶ ἄνθρωπον τοῦ Θεοῦ. Ὁ φωτισμένος δικαστὴς προσπαθεῖ κάθε φορὰ πού πρέπει νὰ κρίνει νὰ κατορθώσῃ νὰ εἰσδύσῃ στὰ βάθη τῆς βουλήσεως τῶν κρινομένων γιὰ νὰ ἀξιολογήσῃ καὶ νὰ κρίνει κατὰ τὸν πλέον δίκαιον τρόπον. Ἄλλωστε εἶναι σαφὴς ἐν προκειμένῳ ἡ εὐαγγελικὴ ρῆσις· «μὴ κρίνετε κατ' ὄψιν ἀλλὰ τὴν δικαίαν κρίσιν κρίνατε» (Ἰω. 7,24). Συνεπῶς ὁ δίκαιος κριτὴς κρίνει σύμφωνα μὲ τοὺς νόμους περὶ δικαίου, οἱ ὅποιοι κατὰ βάση συμπίπτουν μὲ τοὺς νόμους καὶ τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ. Ὅθεν δικαστὲς καὶ κληρικοὶ ὑπηρετοῦν τὸ ἴδιο θέλημα τοῦ Θεοῦ κατὰ τὴν ἐνάσκησιν τῶν ὑψηλῶν καθηκόντων τους.

* * *

Ὁ Διονύσιος φέρεται ὡς συγγραφέας μιᾶς συλλογῆς τεσσάρων Θεολογικῶν Πραγματειῶν, οἱ ὅποιες ἀπευθύνονται πρὸς τὸν μαθητὴν καὶ συνέκδημον τοῦ Ἀπ. Παύλου Τιμόθεον καὶ δέκα Ἐπιστολῶν σὲ

15. Γερασίμου Μικραγιαννανίτου, Ἀκολουθία τοῦ Ἁγίου Ἱερομάργου Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου, σ. 25.

διάφορα βιβλικὰ καὶ μὴ πρόσωπα. Πρόκειται γιὰ Θεολογικὲς Πραγματεῖες γραμμένες σὲ γλῶσσα ιδιόρρυθμη μὲ ἀτελείωτους γλωσσικούς νεολογισμούς, σὲ ὕφος τελετουργικὸ καὶ συμβολικὸ καὶ ἔκφραση φιλοσοφική. Αὐτὲς εἶναι οἱ ἑξῆς: 1) *Περὶ Θεῶν Ὀνομάτων*, 2) *Περὶ Οὐρανίας Ἱεραρχίας*, 3) *Περὶ Ἐκκλησιαστικῆς Ἱεραρχίας* καὶ 4) *Περὶ Μυστικῆς Θεολογίας*. Ἀπὸ τὸν ἴδιο ἀναφέρονται καὶ ἄλλα ἔργα του, μὴ σωζόμενα ὁμως¹⁶.

Οἱ Πραγματεῖες αὐτὲς πρωτοεμφανίσθηκαν στὴ διάσκεψη τοῦ 532/3, κατὰ τὴν ὁποία οἱ Μονοφυσίτες ἐπικαλέσθηκαν μαρτυρία ὑπὲρ τῶν ἀπόψεών του. Ἐπειδὴ ὁμως μέχρι τότε παρέμειναν ἄγνωστες, δικαιολογημένα ἀμφισβητήθηκε ἀπὸ τὴν πρώτη στιγμή ἡ γνησιότητά τους, παρ' ὅτι ἀργότερα ἀνεγνωρίσθηκαν ἀπὸ μερικούς ὡς γνήσιες. Λόγω δὲ τῆς μεγάλης ἀξίας καὶ σπουδαιότητός τους κατέλαβαν σπουδαία θέση σὲ Ἀνατολὴ καὶ Δύση καὶ ἀπετέλεσαν προσφιλὲς ἐνττύφωμα τῶν φιλοσόφων, θεολόγων καὶ λογίων μοναχῶν.

Ὁ πραγματικὸς συγγραφέας τους πιθανὸν νὰ μείνει διαπαντὸς ἄγνωστος· πάντως ὁ Διονύσιος ὁ Ἀρεοπαγίτης, ὁ ὁποῖος ἄκουσε καὶ ἀποδέχθηκε τὸ κήρυγμα τοῦ Ἀπ. Παύλου, ὅπως ἀναφέρεται σὲς Πράξεις, δὲν μνημονεύεται ἀπὸ καμμία ἱστορικὴ πηγὴ οὔτε ὡς συγγραφέας, οὔτε ὡς ἐπίσκοπος, οὔτε ὡς μάρτυρας· ἐνῶ κατὰ τὴν παράδοση ἔγινε ἐπίσκοπος Ἀθηνῶν¹⁷, ἐμαρτύρησε καὶ ἔγραψε τὰ «*θηγόρα*» συγγράμματά του.

Πάντως, τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου καλύπτεται ὁ μεγαλύτερος ἴσως θεολόγος τοῦ στ' αἰ. καὶ τοῦτο ἀποδεικνύει τὴν καταπληκτικὴ ἀκτινοβολία τοῦ Διονυσίου στὸν χριστιανικὸ κόσμον τῶν ἑξῆ πρώτων αἰώνων.

Σκοπὸς τῶν πραγματειῶν τοῦ Διονυσίου εἶναι νὰ προσφέρουν μιὰ «*Θεολογία*», ἓνα λόγο περὶ Θεοῦ. Περιγράφουν τὴν κἀθοδο τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸν κόσμον μ' ἓνα ἀκατάσχετο ρεῦμα καὶ τὴν ἀνοδο τῶν νόων πρὸς τὸ Θεὸ σ' ἓνα ἀνάστροφο καὶ παράλληλο ρεῦμα· μὲ ἄλλα

16. Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου, PG 4, βλ. καὶ Π. Χρήστου, *Ἑλληνικὴ Πατρολογία*, τ. Ε', Πρωτοβυζαντινὴ Περίοδος, στ'-θ' αἰῶνος, Θεσσαλονίκη 1992, σ. 74-100.

17. Εὐσεβίου Καισαρείας, «*Ἐκκλ. Ἱστορία*» 4, 23, «*ὡς καὶ ὁ Διονύσιος ὁ Ἀρεοπαγίτης ὑπὸ τοῦ ἀποστόλου Παύλου προτραπεί ἐπὶ τὴν πίστην κατὰ τὰ ἐν ταῖς Πράξεσι δεδηλωμένα, πρῶτος τῆς Ἀθήνησι παροικίας τὴν ἐπισκοπὴν ἐγκεχειριστο*». Βλ. Ἀθηναγόρα Παραμυθίας, *Ὁ γνήσιος συγγραφεὺς τῶν εἰς Διονύσιον τὸν Ἀρεοπαγίτην ἀποδιδόμενων συγγραμμάτων*, Ἀθῆναι 1932. Τοῦ αὐτοῦ. Διονύσιος ὁ Μέγας ἐπίσκοπος Ἀλεξανδρείας ὁ ἀπὸ ρητόρων καὶ βουλευτῶν, ὁ συγγραφεὺς τῶν ἀρεοπαγικῶν συγγραμμάτων, Ἀλεξάνδρεια 1934.

λόγια περιγράφουν την αποκάλυψη του Θεού με τα σύμβολα και τη γνώση του Θεού από ανθρώπους με την έρμηνεία των συμβόλων.

β. **Τὸ θεολογικὸ σύστημα** τοῦ Διονυσίου περιορίζεται στὰ βασικὰ σημεῖα τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας καὶ ἔχει ἀποτελεσθεῖ διὰ ὀργανικῆς συνθέσεως στοιχείων φαινομενικὰ ἑτερογενῶν. Τὰ στοιχεῖα αὐτὰ νεοπλατωνικῆς καὶ εἰδικὰ προκλείου προελεύσεως δέγονται ἀδιασπᾶστος μετὰ τὰ βασικὰ δόγματα τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας περὶ ἀναστάσεως τῶν νεκρῶν καὶ μετὰ τὸ πρόσωπο τοῦ Χριστοῦ. Καὶ βεβαίως εἶναι ἐντελῶς ἀπίθανο νὰ θεωρηθεῖ ὅτι ὁ Διονύσιος ἐπιθυμοῦσε νὰ κατασκευάσει ἕνα συγκρητικὸ σύστημα, ἀφοῦ ἡ προσπάθειά του νὰ παραμείνει χριστιανὸς καὶ μάλιστα ὀρθόδοξος διαφαίνεται παντοῦ.

Τὸ θεμέλιο τῆς γνώσεως τῶν πραγμάτων ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο κατὰ τὸν Διονύσιο ἀποτελοῦν οἱ ἅγιες Γραφές, τὶς ὁποῖες ὀνομάζει ἱερὰ Λόγια, τὰ ὁποῖα εἶναι ἡ οὐσία τῆς Ἐκκλησίας «οὐσία γὰρ τῆς καθ' ἡμᾶς ἱεραρχίας ἐστὶ τὰ θεοπαράδοτα Λόγια»¹⁸.

Οἱ ἱερεῖς συγγραφεῖς τοὺς φέρονται νὰ εἶναι σὲ μιὰ ἀνώτερη θεογνωστικὴ κατηγορία καὶ ὡς ἐκ τούτου νὰ ἔχουν ἀκριβέστερη γνώση τῶν θείων ἀληθειῶν, ἀπὸ τὴν ὁποία προσφέρουν μέρος στοὺς ἄλλους ἀνθρώπους, μετὰ εἰκόνες, μετὰ παραστάσεις καὶ σύμβολα, γι' αὐτὰ ποὺ χρειάζονται διασάφηση, τὴν ὁποία κάμει ὁ Διονύσιος, διότι ἡ γνώση δὲν εἶναι γιὰ ὄλους¹⁹.

Ὅμως καὶ τὸ σύμπαν προσφέρει βοήθεια γιὰ τὴ γνώση. Ἔτσι, ὅλα τὰ ὄντα καὶ τὰ πράγματα εὐρίσκονται σὲ τέτοια ἀλληλοεξάρτηση μεταξύ τους, ὥστε νὰ ἀποτελοῦν μέρη μιᾶς ἀλήθειας καὶ νὰ ἀλληλοβοηθοῦνται στὴ σύλληψη αὐτῆς τῆς ἀλήθειας.

Ἡ μέθοδος τοῦ Διονυσίου εἶναι φιλοσοφικὴ γιὰ τὸ λόγο ὅτι χρησιμοποιοῦσε τὰ φιλοσοφικὰ καὶ λογικὰ μέσα τῶν Ἑλλήνων ἐναντίον τους, δηλ. ἐναντίον τῶν εἰδωλολατρῶν²⁰. Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι ἐρμηνεύει τὸ χριστιανισμὸ κατὰ τέτοιο τρόπο ποὺ θὰ μπορούσε νὰ κλονίσει τὸ νεοπλατωνικὸ σύστημα ἐντονώτερα κατὰ τὸ τέλος τοῦ ε' καὶ τὶς ἀρχὲς τοῦ σ' αἰώνα.

Ὁ Θεὸς καὶ ἡ Ἀποκάλυψή του. Στὸ χῶρο τοῦ Θεοῦ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ λεχθεῖ οὔτε νὰ περιγραφεῖ τί ὑπάρχει· διότι,

18. Βλ. καὶ Π. Χρήστου, *μν. ἔργ.*, σ. 78-84, ὅπου καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία. «Περὶ Ἐκκλησιαστικῆς Ἱεραρχίας», 1, 4.

19. «Περὶ Οὐρανίου Ἱεραρχίας», 2, 2.

20. «Ἐπιστολή» 7,2. «Σὺ δὲ φῆς λουδορεῖσθαί με τὸν σοφιστὴν Ἀπολλοφάνη καὶ πατραλοῖαν ἀποκαλεῖν, ὡς τοῖς Ἕλλησιν ἐπὶ τοὺς Ἕλληνας οὐκ ὁσίως χρωμένῳ».

καθὼς ἐκεῖ, στὸ Θεῖο Ἐν, συγγέεται τὸ φῶς μὲ τὸ γνόφο, εἶναι ἀδύνατο νὰ διαπεράσει ὁ νοῦς τοῦ ἀνθρώπου γιὰ νὰ συλλάβει τὰ ὑπάρχοντα.

Καὶ ἐπειδὴ ἡ σφαῖρα τοῦ Θεοῦ εἶναι ἀπολύτως διάφορος ἀπὸ τὰ ἐγκόσμια, τὸ πρῶτο ποῦ μπορεῖ νὰ λεχθεῖ γι' αὐτὸν εἶναι ὅτι δὲν ἔχει κανένα γνώρισμα τῶν αἰσθητῶν ὄντων, οὔτε σχῆμα οὔτε εἶδος, οὔτε ποσότητα· καὶ τὸ δεύτερο εἶναι ὅτι δὲν ἔχει οὔτε τῶν νοητῶν κάποιο γνώρισμα²¹, μὲ ἀπλᾶ λόγια ὁ Θεὸς δὲν ἔχει τίποτε τὸ κοινὸ εἴτε μὲ τὰ αἰσθητὰ εἴτε μὲ τὰ νοητά. Βέβαια ὁ Διονύσιος ἐκφράζεται μὲ αὐτὸν τὸν τρόπον γιὰ νὰ ἀποφύγει κάθε ἀνθρωπομορφικὴ καὶ κοσμοκρατικὴ παράσταση τοῦ Θεοῦ, δὲν τὸν θεωρεῖ ὅμως καὶ ἀκοινώνητο.

Ὁ Διονύσιος ἀρνεῖται σ' αὐτὸν τὰ πάντα, κάθε θέση καὶ κάθε ἀφαίρεση ἀλλὰ τοῦ ἀποδίδει κάτι θετικόν· δὲν εἶναι αὐτὸς οὔτε ὄν, οὔτε μὴ ὄν, εἶναι πέρα τῆς ζωῆς καὶ τῆς ὑπάρξεως. Τὸ θετικὸν εἶναι ἡ θέση, ἡ βεβαίωση ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι «*ἐπέκεινα τῶν ὄλων*». Ὅλα ὅμως αὐτὰ πρέπει νὰ ἐκληφθοῦν ἐκ τῆς ἀπόψεως τῶν ἐγκοσμίων, διότι στὴ διατύπωση τῶν πραγμάτων ὑπὸ τοῦ Διονυσίου ἐναλλάσσεται τὸ στερητικὸ *α-* μὲ τὴν πρόθεση *ὑπέρ-*. Ἔτσι ὁ Θεὸς εἶναι, κατὰ τὸν Διονύσιον, «*ὑπερεξηρημένος*», ἥτοι ὑπερβατικὸς καὶ ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἔχει στὴν ἰδικήν του σφαῖραν θετικὴ ὑπαρξη. Αὐτό, ἄλλωστε, ἀπαιτεῖ ἰδίως ὁ χαρακτηρισμὸς του ὅτι ἀποτελεῖ τὴν «*παντελῆ καὶ ἐνιαίαν τῶν πάντων αἰτίαν*»²².

Αὐτὴν τὴν αἰτίαν, τὸν Θεὸν ἐκλαμβάνει τριαδολογικῶς μὲ ἀπόλυτη σαφήνεια· ἐν τούτοις τονίζει ὅτι ὁ Θεὸς Πατὴρ εἶναι «*θεογόνος μονώτατος*»²³, δηλ. ἡ μοναδικὴ ἀρχὴ τῆς θεότητος. Βεβαίως ὁ Θεὸς εἶναι Ἐνας, εἶναι τὸ Ἐνα, αὐτὸ ὅμως ἐξέρχεται καὶ διαπλώνεται πρὸς τὰ πολλά. Πῶς ὅμως;

Αὐτὸ ἀποτελεῖ καὶ τὸ βασικὸν πρόβλημα τὸ ὁποῖο ἀντιμετωπίζει ὁ Διονύσιος, τὸ πρόβλημα περὶ τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ.

Αὐτὴ δηλ. ἡ Αἰτία, τὸ Ἐνα, ἡ ὁποία εἶναι κρυμμένη στὸ σκότος, ἔρχεται στὸ φῶς· ἀποκαλύπτεται καὶ ἐκδηλώνεται πρὸς τὰ ἔξω μὲ μία δύναμη, ἡ ὁποία τὸν κινεῖ σὲ ἐκδίπλωση, σὲ ἐκδήλωση, καὶ αὐτὴ εἶναι ὁ ἔρως· ὁ ἔρως τοῦ Θεοῦ εἶναι «*ἐκστατικὸς*» τὸν φέρει σὲ ἐκσταση, κατὰ τὴν παράδοξον ὀρολογίαν τοῦ Διονυσίου. «*Δι' ὑπερβολὴν ἐρωτικῆς ἀγαθότητος ἔξω ἑαυτοῦ γίνεται*» ὁ Θεός²⁴. Ὁ ἔρως εἶναι τὸ

21. «Περὶ Μυστικῆς Θεολογίας», 4ε. βλ. Π. Χρήστου, *μν. ἐργ.*, σ. 88.

22. «Περὶ Μυστικῆς Θεολογίας», 5.

23. «Περὶ Μυστικῆς Θεολογίας», 1.

24. «Περὶ Θείων Ὀνομάτων», 4, 13.

κίνητρον τὸ ὁποῖον ὀδήγησε στὴ δημιουργία καὶ καθιστᾶ τὸν Θεὸν μεταδοτικὸν τῶν οἰκειῶν ἀγαθῶν πρὸς τὸν κόσμον. Ἡ πρὸς τὰ ἔξω κίνηση τοῦ Θεοῦ ὀνομάζεται ἐδῶ, συνήθως, «*πρόσδος*», ἐνέργεια καὶ τὸ σύνολο τῶν σχετικῶν μὲ αὐτὴν ἐνεργειῶν «*πρόοδοι*».

Κατὰ τὴν πρὸς τὰ ἔξω πρόδόν του ὁ Θεὸς φανερῶνεται στοὺς ἀνθρώπους, ἂν καὶ αὐτοὶ οὔτε τότε γνωρίζουν τίποτε ἄλλο, παρὰ τὶς δυνάμεις πού ἐκκύνονται πρὸς τὰ ἔξω καὶ μετέχονται. «*Οὐδὲν ἕτερον νοοῦμεν ἢ τὰς εἰς ἡμᾶς ἐξ αὐτῆς (τῆς κρυφίότητος) προαγομένας δυνάμεις, ἐκθεωτικοὺς ἢ οὐσιοποιοὺς ἢ ζωογόνους ἢ σοφοδώρους*»²⁵, «*Πάντα γὰρ τὰ θεῖα... ταῖς μετοχαῖς μόναίς γινώσκονται*»²⁶.

Ἔτσι ὁ Θεὸς ὑφίσταται ταυτοχρόνως σὲ ἔν-ωσι καὶ σὲ διάκριση. Δηλ. Ὁ Θεὸς περικλείει μέσα του ἔνωση καὶ διάκριση²⁷ ἢ κρυφίαν ὄψη καὶ ἀποκαλυπτομένη, ἄρρητη καὶ ρητή. Ὡς ὑπερκείμενον ὅλης τῆς κτίσεως τὸ θεῖον εὐρίσκεται σὲ ἄπειρη ἀπόσταση ἀπ' ὅλη τὴν κτίση. Στὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα ὑπάρχει ἡ δυνατότητα νὰ σχηματισθεῖ μία ἀτελειώτη σειρὰ ὀνομάτων καὶ ρημάτων διὰ τῆς χρήσεως τῶν προθέσεων *ὑπὲρ* καὶ *ἐκ* καθὼς καὶ τοῦ στερητικοῦ *ἄλφα*, πού ἐπιδεικνύουν ἐμφαντικῶς τὸ μέγεθος τῶν δύο φύσεων. Ὁ Διονύσιος δὲν διστάζει νὰ φθάσει σὲ μιὰ κουραστικὴ κατάχρηση αὐτῶν τῶν προθέσεων, διότι ἀντιλαμβάνεται ὅτι μόνο μὲ αὐτὴν ἐπιτυγχάνεται τὸ ἐπιθυμητὸ ἐκφραστικὸ ἀποτέλεσμα. Ἀρχίζει τὸν μεγαλειώδη ὕμνο του πρὸς τὴν Τριάδα μὲ λέξεις πού ἤχουν ὡς φθόγγοι ὑπερουράνιας φωνῆς.

«*Τριάς ὑπερούσιε καὶ ὑπέρθεε καὶ ὑπεράγαθε... ἴθυνον ἡμᾶς ἐπὶ τὴν τῶν Λογίων ὑπεράγνωστον καὶ ὑπερφαῆ καὶ ἀκροτάτην κορυφήν...*»²⁸.

Ἦσυχία καὶ σιωπὴ περιβάλλουν τὸ Θεῖον σ' ἐκείνη τὴν ἀδιερεύνητη καὶ ἀπόκρυφη κατάσταση τῆς ὑπερβατικότητος, «κρυφίομυστος σιγή»²⁹. Ἡ κατάσταση αὐτὴ ἐπίσης χαρακτηρίζεται ὡς γνόφος, ὡς θεῖο σκότος, ὡς ἀκίνησία καὶ ὡς θεῖος ὕπνος³⁰. Ὅλες ὁμως αὐτὲς οἱ ἐκφράσεις παριστάνουν μόνον τὴν μία ὄψη τῆς θείας πραγματικότητος. Στὸν Διονύσιο παρατηρεῖται μία ἐναλλαγὴ μεταξὺ φωτὸς καὶ σκότους, ἡ ὁποία ἐκφράζει τὴν διπλότητα τῆς θείας φύσεως' τὸ σκότος

25. «Περὶ Θεῶν Ὀνομάτων», 2, 7.

26. «Περὶ Θεῶν Ὀνομάτων», 2, 7.

27. «Περὶ Θεῶν Ὀνομάτων», 2, 11.

28. «Περὶ Μυστικῆς Θεολογίας», 1,1.

29. «Περὶ Μυστικῆς Θεολογίας», 1,1.

30. «Ἐπιστολή», 9, 6 καὶ Π. Χρήστου, *μν. ἔργ.*, σ. 89.

τοῦ ὑπερβατικοῦ παραμένει βεβαίως ἀκέραιον, ἀλλ' εἶναι σκότος φωτεινόν.

Ἔτσι ὁ θεῖος γνόφος, κατὰ μὴν ἀντινομίαν, ἢ ὁποῖα προσιδιάζει στὴν διπλότητα τῆς θείας φύσεως δύναται νὰ χαρακτηρισθεῖ ὡς «ἀπρόσιτον φῶς»³¹, μέσα στὸ ὁποῖο κατοικεῖ ὁ Θεός. Παραμένει ἀπρόσιτον αὐτὸ τὸ φῶς, διότι εἶναι ἄφθονον σὲ ὑπερούσια φωτοχυσία, ἢ ὁποῖα ὑπερβαίνει τὴν ἀνθρωπίνην ἀντοχήν, ἀλλὰ δὲν παύει νὰ εἶναι φῶς, ἕνα στοιχεῖον ἀντίθετον πρὸς τὸ σκότος, ὅπως ἡ θεία σιγή δὲν παύει νὰ εἶναι πολὺφθογος.

γ. **Τὸ Σύμπαν.** Ὁ κόσμος τοῦ Διονυσίου δὲν εἶναι βέβαια αὐθυπόστατος, ἀλλὰ εὐρίσκεται σὲ συνάρτηση πρὸς τὸ θεῖον. Ὁ ἔρως ποῦ εἶναι ἡ δύναμη τῆς ἐξόδου τοῦ Θεοῦ, εἶναι κατὰ πρῶτον ἡ δύναμη τῆς δημιουργίας. «*Αὐτὸς γὰρ ὁ ἀγαθοεργὸς τῶν ὄντων ἔρως, ἐν τ' ἀγαθῷ καθ' ὑπερβολὴν ὑπάρχων, οὐκ εἴασεν αὐτὸν ἄγονον ἐν ἑαυτῷ μένειν, ἐκκίνησε δὲ τὸν εἰς τὸ πρακτικεύεσθαι κατὰ τὴν ἀπάντων γεννητικὴν ὑπερβολήν*»³². Καὶ βέβαια αὐτὸς εἶναι τὸ κίνητρον, τὸ ὁποῖον ὅπως ἤδη ἀναφέρθηκε, καθιστᾷ τὸν Θεὸν μεταδοτικὸν ἀγαθῶν καὶ κυρίως μεταδοτικὸν τοῦ φωτός του σὲ κάθε ὄν³³. Ὅλα τὰ πράγματα εὐρίσκονται στὴ θεία αὐτοζωὴ καὶ αὐτοουσία ὡς αἷτια καὶ ὡς παραδείγματα³⁴.

Ἡ παρατήρηση τῆς ἁρμονίας τοῦ κόσμου καὶ ἡ ἄσκηση τῆς λογικῆς λειτουργίας τοῦ ἀνθρώπου δὲν ἀπορρίπτονται πλήρως διότι αὐτὲς παρέχουν τὶς πρῶτες ἐξωτερικὲς ἀφορμὲς στὴ θεώρηση τοῦ θεοῦ, οἱ ὁποῖες ἔπειτα συγχρονίζονται καὶ ἀφομοιώνονται μὲ τὶς ἐσωτερικὲς πνευματικὲς ἀναζητήσεις «*καὶ συμπλέκονται τῷ ρητῷ τὸ ἄρρητον*». Οἱ παράγοντες αὐτοὶ δὲν χρησιμοποιοῦνται ἀποδεικτικῶς ἀπὸ τὴν ἀποφατικὴ θεολογία. Στὴ βάση αὐτῆς ὑπόκειται ἡ πεποίθηση ὅτι ὁ Θεὸς οὔτε ἀποδεικνύεται, οὔτε εἶναι ἀποδείξιμος κατὰ τὰ ἐγκόσμια δεδομένα· ἀλλ' ἐπίσης ὑπόκειται καὶ ἡ πεποίθηση ὅτι ὡς ἀρχὴ τῆς ἀνθρωπίνης ὑπάρξεως δὲν χρειάζεται κανὲν ἀπόδειξη, διότι εἶναι καθ' ἑαυτὸν αὐταπόδειξη.

Ὅλα τὰ πράγματα τοῦ κόσμου, ὅπως καὶ ἡμεῖς οἱ ἴδιοι, ἔχουν

31. «Ἐπιστολή», 5.

32. «Περὶ Θεῶν Ὀνομάτων», 4, 10.

33. «Περὶ Οὐρανοῦ Ἱεραρχίας» 3, 1.

34. «Περὶ Θεῶν Ὀνομάτων», 5, 8 «*Παραδείγματα δὲ φαμεν εἶναι τοὺς ἐν τῷ Θεῷ τῶν ὄντων οὐσιοποιούς καὶ ἐνιαίους προῦφρεσιῶτας λόγους, οὓς ἡ θεολογία προορισμούς καλεῖ καὶ θεῖα καὶ ἀγαθὰ θελήματα, τῶν ὄντων ἀφοριστικὰ καὶ ποιητικὰ, καθ' οὓς ὁ ὑπερούσιος τὰ ὄντα πάντα καὶ προῶρισε καὶ παρήγαγεν*».

ανάγκη ἀποδείξεως, μόνον ὁ Θεὸς δὲν ἔχει τοιαύτην ἀπόδειξη³⁵.

Σ' αὐτὸν τὸν κόσμον, ὅπου τὸ ἀγαθὸν κυκλοφορεῖ ἐλεύθερα ἀπὸ τὸν Θεὸν καὶ πρὸς τὸν Θεόν, δὲν ὑπάρχει χῶρος γιὰ τὸ κακὸν ὡς ἰδιαίτερη ὄντοτητα. Τὸ κακὸν δὲν εἶναι οὔτε ὄν, οὔτε κἄν μὴ ὄν, οὔτε ὑπόστασις· εἶναι «*παρυπόστατον*», ἓνα εἶδος παρασίτου³⁶.

Καὶ δὲν εἶναι οὔτε στοὺς δαίμονες μέσα, οὔτε στοὺς ἀνθρώπους, ἀλλ' εἶναι ἔλλειψη καὶ ἀπουσία τῆς τελειότητος τῶν ἀγαθῶν³⁷. Εἶναι κατὰ κάποιον τρόπον διατάραξη τῆς τάξεως τοῦ σύμπαντος. Μόνον ὁ Θεός, μὲ τὶς προόδους καὶ τὶς ἐλλάμψεις διασπᾶ ὁμαλῶς τὶς τάξεις καὶ διαπερᾶ ὅλες τὶς βαθμίδες τοῦ σύμπαντος καὶ τὶς διέπει ἀγαθοεργῶς.

Ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ σύμπαντος ἴσταται ὁ ἐνσαρκωθεὶς Λόγος, ὁ Χριστὸς, ὁ ὁποῖος κινεῖ καὶ τὴν ἀνθρωπίνην διάνοια· «*ἡγεῖται δὲ τοῦ λόγου Χριστὸς ...ὁ ἔμός*»³⁸. Εἶναι τὸ πατρικὸν φῶς, διὰ μέσου τοῦ ὁποῖου ἐπετεύχθη ἡ προσαγωγή τῶν ἀνθρώπων στὸν ἀρχίφωτο Πατέρα³⁹ καὶ ἡ προσέγγισή τους πρὸς τὸν Θεόν.

Ὁ νοερὸς καὶ λογικὸς κόσμος εἶναι αὐστηρὰ ἱεραρχημένος σὲ δύο ἐπίπεδα, σὲ δύο ἱεραρχίες⁴⁰. Τὰ ἱεραρχικὰ στρώματα εἶναι δύο, τὸ ἀγγελικὸν καὶ τὸ ἀνθρώπινον· ἔχομε λοιπὸν δύο ἱεραρχίες, τὴν οὐράνια καὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴ. Ἡ διάρθρωσή τους εἶναι τριαδική, ὅχι μόνον κατὰ τὴν τάξη, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν ἐνέργεια. Ἡ θεία μακαριότητα συναρτᾶται μὲ μία τριπλῆ πνευματικὴ διεργασία· τὴν κάθαρση, τὸν φωτισμὸν, τὴν τελείωση. Αὐτὸ τὸ τριπλὸ σχῆμα δὲν ἰσχύει μόνον γιὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴ ἱεραρχία, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν οὐράνια· καὶ στοὺς ἀγγέλους ὑπάρχει κάθαρση, ἀλλ' εἶναι διαφορετικῆς ὑφῆς. Ἔτσι σὲ κάθε τάξη ὑπάρχουν οἱ καθαρτικοί, οἱ φωτιστικοὶ καὶ οἱ τελειωτικοί· ἄλλοι καθαίρουν καὶ ἄλλοι καθαίρονται, ἄλλοι φωτίζουν καὶ ἄλλοι φωτίζονται, ἄλλοι τελειώνουν καὶ ἄλλοι τελειώνονται. Ἄλλὰ ἡ ἴδια τάξη ἔχει διπλὴ ἀποστολή· ἐκεῖνοι ποὺ τελειώνονται ἀπὸ τοὺς ἀνωτέρους τελειώνουν τοὺς κατωτέρους. Ὅλα εἶναι ἀλληλένδετα.

35. Π. Χρήστου, «Ἀποφατικὴ Θεολογία», *Θεολογικὰ Μελετήματα*. 3, Νηπτικὰ καὶ Ἦσυχαστικά, Ἴδρυμα Πατερικῶν Μελετῶν, Θεσσαλονίκη 1997, σ. 254 καὶ Β. Ψευτογκᾶ, *Θεὸς καὶ ἱστορία κατὰ τὸν Διονύσιον τὸν Ἀρεοπαγίτην*, Θεσσαλονίκη 1976.

36. «Περὶ Θείων Ὀνομάτων», 4, 31.

37. «Περὶ Θείων Ὀνομάτων», 4, 31.

38. «Περὶ Οὐρανίου Ἱεραρχίας», 2, 5.

39. «Περὶ Οὐρανίου Ἱεραρχίας», 1, 2.

40. «Περὶ Οὐρανίου Ἱεραρχίας», 3, 1.

Οὐράνια Ἱεραρχία. Στὴν οὐράνια ἱεραρχία διακρίνονται ἑννέα χοροὶ νόων ταξινομημένοι σὲ τρεῖς τριάδες ἢ κατὰ τὴν διατύπωση τοῦ Διονυσίου ὑπάρχουν τρεῖς διακοσμήσεις καὶ σὲ κάθε διακόσμηση τρεῖς τάξεις νόων.

Θρόνοι	Χερουβείμ	Σεραφεῖμ
Κυριότητες	Δυνάμεις	Ἐξουσίες
Ἀρχαὶ	Ἀρχάγγελοι	Ἄγγελοι

Ἡ ὑψηλότερη τριάς ὑπηρετεῖ τὸν Θεὸν μόνον καὶ μυσταγωγεῖ τὴν ἐπόμενη τριάδα καὶ δὲν ἔχει καμμιά ἐπαφή μὲ τοὺς ἀνθρώπους⁴¹.

Τὴν Ἐκκλησιαστικὴν Ἱεραρχίαν βλέπει ὁ Διονύσιος πρῶτα ἀπὸ τῆ σκοπιᾶ τῶν τελετῶν καὶ ἔπειτα ἀπὸ τῆ σκοπιᾶ τῶν τελούντων. Τὰ μέσα μεταδόσεως τῆς χάριτος, τὰ μυστήρια, εἶναι βασικὰ τρία: βάπτισμα, σύναξη, μύρο. Καὶ ἀνοίγουν τρεῖς φάσεις ἀνόδου πρὸς τὸν Θεόν, τῆς καθάρσεως, τοῦ φωτισμοῦ, τῆς τελειώσεως. Αὐτὰ τὰ μέσα ἀποτελοῦν τὸν στοιχειωδέστερον τρόπον προσεγγίσεως τοῦ Θεοῦ.

Οἱ ἱερατικοὶ βαθμοὶ εἶναι πάλιν τρεῖς· ἱεράρχης, ἱερεὺς, λειτουργός, καθὼς καὶ τῶν λαϊκῶν· οἱ κατηχούμενοι, οἱ λαϊκοί, οἱ θεραπευτὲς (μοναχοί). Κάθε τάξη ἔχει ἰδιαιτερες ἀρμοδιότητες καὶ ἰκανότητες, καθορισμένες ἀπὸ τὸν Θεόν⁴².

δ. Ἡ προσέγγιση καὶ γνώση τοῦ Θεοῦ. Ὁ Διονύσιος προσπάθησε ὁ ἴδιος νὰ καθορίσει τοὺς τρόπους τῆς θεογνωσίας· πρὸς τοῦτο συναρτᾷ τὴν προσέγγιση καὶ γνώση τοῦ Θεοῦ μὲ τὴ διασάφηση καὶ ἐρμηνεία τῶν συμβόλων, δηλαδὴ μὲ τὴν ἀπομύθευσή τους.

Κατὰ τὸν Διονύσιον ὁ Θεὸς περικλείει μέσα του διπλὴ ὄψη, κρυφίαν καὶ ἀποκαλυπτομένην, ἄρρητη καὶ ρητὴ. Γι' αὐτὸ ἡ θεολογικὴ προσέγγιση καὶ γνώση του εἶναι διπλῆ· «Ἄλλωστε καὶ τοῦτο ἐννοῆσαι χρή, τὸ διττὴν εἶναι τὴν τῶν θεολόγων διάκρισιν - παράδοσιν, τὴν μὲν ἀπόρρητον καὶ μυστικὴν, τὴν δὲ ἐμφανῆ καὶ γνωριμωτέραν· καὶ τὴν μὲν συμβολικὴν καὶ τελεστικὴν, τὴν δὲ φιλόσοφον καὶ ἀποδεικτικὴν. Καὶ συμπλέκεται τῷ ρητῷ τὸ ἄρρητον· καὶ τὸ μὲν πείθει καὶ καταδεύεται τῶν λεγομένων τὴν ἀλήθειαν, τὸ δὲ δοᾷ καὶ ἐνιδρύει τῷ Θεῷ ταῖς ἀδιδάκτοις μυσταγωγίαις»⁴³.

Ἄλλ' ὁ Διονύσιος μὲ τοὺς λόγους αὐτοῦς δὲν ἐννοεῖ διάκριση ἀνάμεσα στὶς δύο μεθόδους τίς ὅποιες μπορεῖ νὰ ἀκολουθήσει κανεὶς, ἀλλὰ ἀνάμεσα στὴν θεολόγηση κατὰ τὰ ἀνθρώπινα, ἀπὸ τὸ ἕνα

41. «Περὶ Οὐρανοῦ Ἱεραρχίας», 13, 1 ἔ.

42. «Περὶ Ἐκκλ. Ἱεραρχίας», 3, 3.

43. «Ἐπιστολή», 9, 1.

μέρος και στη μυστική έμπειρία από το άλλο· διάκριση την οποία δοκιμάζει ο χριστιανός, όταν απομακρύνεται από τα έγκόσμια. Είναι διάκριση μεταξύ ρητού και άρρητου. Το άρρητο φέρει - έγκαθιδρύει τον πιστόν στο Θεό με αδιδακτες μυσταγωγίες· πρώτον με τα μυστήρια και έπειτα με τις άλλες μυστικές έμπειρίες. Έτσι καταλήγομε να οδηγούμεθα σε μία άλλη μέθοδο θεολογίας, την *υπερβατικήν* δια της οποίας ο άνθρωπος δεν λέγει απλώς τί υπερβάλλει ο Θεός, αλλά τί υπερβαίνει ο ίδιος έναντον δια να φθάσει στο Θεό, δια να εΐπει ότι ο Θεός είναι «*υπερ πάσαν θέσιν και υπερ πάσαν άφαιρέσιν*»⁴⁴.

Στην πορεία αυτήν, δια να φθάσει στο Θεό ο άνθρωπος διακρίνονται κατά τον Διονύσο, δύο μέθοδοι· ή *καταφατική* και ή *αποφατική*. Στη μία κατέρχεται ο Θεός, στην άλλη ανέρχεται ο άνθρωπος.

Και ή μὲν *καταφατική* είναι θετική και συνίσταται στην κάθοδο από του Θεού προς τα κάτω με την προσθήκη σ' αυτόν ιδιωμάτων, ονομάτων, συμβόλων, τα όποια αρχικά μὲν είναι ύψηλότερα, στη συνέχεια όμως (γίνονται) κατώτερα (και φθάνουν στα έγκόσμια).

Και αυτή μὲν ή μέθοδος ιδιάζει στους άτελείς, στους όποιους ή περι Θεού ιδέα είναι άσαφής και ανθρωπομορφική.

Η μέθοδος αυτή Θεολογίας άποτελεί, κατά τον Διονύσιο, την πρώτη φάση γνώσεως του Θεού κατά την όποία τα στοιχεία λαμβάνονται από την παρατήρηση της φύσεως και την Γραφήν⁴⁵.

Μπορούμε συνεπώς με βάση τη Γραφή να λέγομεν ότι ο Θεός είναι Ένας, αγαθός, δίκαιος κλπ. 'Αλλ' αυτές οι λέξεις χρησιμοποιούνται επίσης για τα έγκόσμια όντα και δεν μπορούν να έχουν παρά ανθρώπινη έννοια. "Αν λοιπόν το όνομα «Ένας» σημαίνει ότι ο Θεός είναι ένας κατά τα έγκόσμια αισθητά κριτήρια, τότε δεν είναι πάντοτε ένας, διότι στον κόσμο τον ένα ακολουθούν και δεύτερος και τρίτος όμοιοι.

Γεγονός είναι ότι πράγματι ή Γραφή, τα ιερά Λόγια, όπως την άποκαλεί ο Διονύσιος, έχρησιμοποίησε περι του θείου σύμβολα και

44. «Περὶ Μυστικής Θεολογίας», 1, 3, Βλ. και Ν. Χ. Κλαδοπούλου, *Η γνώσις του Θεού κατά Διονύσιον τὸν Ἀρεοπαγίτην* (Δ.Δ.), Θεσσαλονίκη 1981, σ. 100 έ.

45. Π. Χρήστου, *μν. έργ.*, σ. 93 έ. Τοῦ Αὐτοῦ, «Η Θεολογία ως μέθοδος έγγίσεως προς τον Θεόν», *Θεολογικά Μελετήματα* 3, Νηπτικά και Ήσυχαστικά, Πατριαρχικὸν Ἱδρυμα Πατερικῶν Μελετῶν, Θεσσαλονίκη 1977, σ. 240. Βλ. και Π. Τρεμπέλα, «Μυστικισμός-Άποφατισμός, καταφατική Θεολογία. Μάξιμος Όμολογητής», *Γρηγόριος ο Παλαμάς*, τ. Β', Ἀθήναι 1975 (καθώς και τεῦχος Α').

εἰκόνες, ἐφ' ὅσον ἡ ἐκτυφλωτικὴ θεία ἀκτίνα, τὸ θεῖο φῶς, ἦταν ἀδύνατο νὰ φθάσει στοὺς ἀνθρώπους χωρὶς παραπέτασμα. Προφανῶς οἱ ἱεροὶ συγγραφεῖς, λόγω τῆς ἀνωτέρας θεογνωστικῆς ἰκανότητάς τους, ἦταν σὲ θέση νὰ κατανοοῦν καλύτερα τὴ θεία πραγματικότητα καὶ ἐφρόντισαν νὰ τὴν διασκεύασουν - προσαρμόσουν στὰ καθ' ἡμᾶς⁴⁶. Οἱ εἰκόνες, αὐτὰ τὰ ἀγάλματα, ἔχουν θεοειδῆ κάλλος, ἀλλὰ πρέπει νὰ γυμνωθοῦν γιὰ νὰ ἀτενισθοῦν καθαρά, ἀφοῦ παραμένει σ' αὐτὰ μόνον τὸ νοητὸν στοιχεῖον⁴⁷.

Τὰ σύμβολα καὶ οἱ εἰκόνες, ἐπειδὴ εἶναι τρόπος μὲ τὸν ὁποῖον παριστοῦν οἱ συγγραφεῖς τὸ θεῖον γιὰ νὰ γίνῃ ἀντιληπτὸν καὶ κατανοητὸν, ὀνομάζονται καὶ μορφώματα καὶ σχήματα ἀπὸ τὸν Διονύσιον. Ὑπάρχουν σύμβολα ὅμοια, ποὺ δεικνύουν ὁμοιότητα τοῦ Θεοῦ πρὸς τὰ ἐγκόσμια, ὅπως εἶναι ὁ λόγος, ὁ νοῦς, ἡ οὐσία, ἡ ζωὴ, τὸ φῶς, τὸ πνεῦμα. Ὑπάρχουν ἐπίσης σύμβολα ἀνόμοια, ποὺ δεικνύουν ἀνομοιότητα τοῦ Θεοῦ πρὸς τὰ ἐγκόσμια, ὅπως ἀόρατος, ἀπειρος, ἀχώρητος· θὰ ἐλέγαμε μὲ ἄλλα λόγια, ὅτι ὑπάρχουν καταφατικὰ καὶ ἀποφατικὰ σύμβολα.

Γι' αὐτὸ εἶναι ἀνάγκη νὰ ἀρνηθοῦμε τὰ σύμβολα, ὀνόματα καὶ ἰδιώματα, ὅποτε φθάνομε στὴ δευτέρη φάση γνώσεως τοῦ Θεοῦ τὴν ἀποφατικὴν, κατὰ τὴν ὁποία δὲν λέγομεν τί εἶναι ὁ Θεός, ἀλλὰ τί δὲν εἶναι ἢ μᾶλλον λέγομεν ὅτι ὁ Θεὸς δὲν εἶναι τίποτε ἀπὸ τὰ αἰσθητὰ καὶ τὰ νοητὰ.

Ἡ δὲ **ἀποφατικὴ** Θεολογία εἶναι ἀρνητικὴ καὶ συνίσταται στὴν ἀνάβαση πρὸς τὰ ἄνω μὲ τὴν ἀφαίρεση ἰδιωμάτων, ὀνομάτων, συμβόλων, τὰ ὁποῖα ἀρχικὰ μὲν εἶναι κατώτερα, στὴ συνέχεια ὅμως ὑψηλότερα, ἕως ὅτου φθάσομε στὸ θεῖο γνόφο, στὸ ἀδιαπέραστο σκότος τοῦ Θεοῦ⁴⁸.

Ἡ μέθοδος αὐτὴ τῆς Θεολογίας ἀναζητεῖ τὸ Θεὸ πέραν τῶν ὁρίων τοῦ κόσμου αὐτοῦ, στὸ χῶρο τοῦ ἀπειρου, ἀλλὰ περικλείει μία ἀντινομία. Ἀρχίζει μὲ τὴν ἄρνηση τῶν ἀξιῶν τοῦ κόσμου καὶ μὲ τὴν ἄρνηση τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ, καταλήγει δὲ στὴ γνωριμία τοῦ Θεοῦ κατὰ τὴ μεταφορὰ τοῦ στὸν κόσμο. Πράγματι δὲ ἡ ἀξία τῆς

46. «Περὶ Οὐρανοῦ Ἱεραρχίας», 1, 2, 2, 3.

47. «Περὶ Ἑκκλ. Ἱεραρχίας», 38, 31. Βλ. καὶ Δ. Ν. Κούττρα, «Ἡ ἔννοια τῆς εἰκόνος εἰς τὸν ψευδοδιονύσιον Ἀρεοπαγίτην», *ΕΕΒΣ* 35 (1966-1967) 243-258.

48. Βλ. Π. Χρήστου, *Ἀποφατικὴ Θεολογία*, σ. 247 ἔ. Τοῦ αὐτοῦ, *Ἡ Θεολογία ὡς μέθοδος ἐγγύσεως πρὸς τὸν Θεόν...*, σ. 240. Π. Τρεμπέλα, *μν. ἐργ.*, σ. 18. Τοῦ αὐτοῦ, *Θεῖος γνόφος*, σ. 220 ἔ.

άντιμετωπίσεως τῆς θείας παρουσίας δὲν ἔγκειται τόσο στὴν ἀναγνώριση τῆς ὄσο στὴν κατάκτησή της.

Ὁ ἄνθρωπος δὲν πορεύεται στὴ γνώση τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ στὴ συνάντησή του «*πρόσωπον πρὸς πρόσωπον*». Καὶ αὐτὴ εἶναι ἐφικτή, διότι ὁ Θεὸς εἶναι προσωπικότης· δὲν εἶπε· «*ἐγὼ εἰμι ἢ οὐσία*», ἀλλὰ «*ἐγὼ εἰμι ὁ ὢν*» (ἔξοδ. 3,14)· τὸ ὄν προηγείται τῆς οὐσίας.

Διὰ τοῦτο ἡ διάκριση μεταξὺ οὐσίας καὶ ἐνεργειῶν τοῦ Θεοῦ, τὴν ὁποία βεβαίως ἐπεσήμαναν ὀρθῶς οἱ πατέρες τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἰδίως οἱ ἡσυχαστές, ἐξηγεῖ τὴν διδασκαλία περὶ προσεγγίσεως καὶ γνώσεως τοῦ Θεοῦ. Ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ μένει ἀπροσπέλαστος· οἱ ἐνεργεῖες του ὁμως γνωρίζονται καὶ ὀνομάζονται.

Ἔτσι τὸ πρόσωπον μόνο δέχεται κοινωνία καὶ ἀναστροφή.

Ἄρνούμενος ὁ Διονύσιος πᾶσαν αἰσθητὴν ιδιότητα στὸν Θεό, λέγει ὅτι δὲν εἶναι οὐσία οὔτε μὴ οὐσία, οὔτε ὄν οὔτε μὴ ὄν, οὔτε ζωὴ οὔτε μὴ ζωὴ, εἶναι πέρα παντὸς ἀνθρωπίνου, πέρα τῆς ζωῆς καὶ τῆς υπάρξεως κατὰ τὰ ἐγκόσμια μέτρα⁴⁹· ἐπομένως ἀρνεῖται πᾶσαν ἀνθρωπίνην παράσταση περὶ αὐτοῦ.

Ἔτσι ἡ ἀποφατικὴ Θεολογία δὲν ὀδηγεῖ σὲ γνώση, ἀλλὰ σὲ ἀγνωσία, ἐκεῖνος δὲ πού ὀδηγεῖται δι' ἐκστάσεως ἀπὸ τὰ ὄντα στὴ σφαῖρα τοῦ θείου γνόφου, τοῦ θείου σκότους, δὲν βλέπει οὔτε γνωρίζει τὸ Θεὸ καὶ δὲν συναντᾷ τὸ θεῖο Ὄν διὰ νὰ ἐνωθεῖ μαζί του⁵⁰. Ὁ Διονύσιος ἐπιζητεῖ τὴν εἴσοδον στὸν γνόφον τοῦ Θεοῦ, τὸ θεῖο σκότος, δι' ἐγκαταλείψεως τοῦ ὑλικοῦ κόσμου· τοποθετεῖ δὲ τὸν Θεὸν στὴν ἀκροτάτη κορυφή, στὸ σιωπηλὸ γνόφο, ὁ ὁποῖος εἶναι συγχρόνως σκοτεινότερος ἀλλὰ καὶ ὑπέρφωτος. Τὰ ἀπόλυτα μυστήρια τῆς Θεολογίας εἶναι ἀνέφικτα καὶ ἀκατάληπτα, ὁ Θεὸς εἶναι ὑπὲρ οὐσίαν καὶ γνώση, γιὰ νὰ φθάσει δὲ αὐτὸν ὁ ἄνθρωπος πρέπει νὰ ἐγκαταλείψει αἰσθήσεις καὶ νόηση⁵¹. Ἡ ἔκσταση ὀδηγεῖ στὴν ἀκτίνα τοῦ θείου σκότους, ἀπαλλασσόμενος τῶν ἐγκοσμίων δυνάμεων καὶ λειτουργιῶν.

49. «Περὶ Μυστικῆς Θεολογίας», 5.

50. Π. Χρήστου, *Ἡ θεολογία ὡς μέθοδος ἐγγίσεως πρὸς τὸν Θεόν*, σ. 240. Χρ. Γιανναρά, *Ἡ θεολογία τῆς ἀπουσίας καὶ τῆς ἀγνωσίας τοῦ Θεοῦ με ἀναφορὰ σὲς Ἀρεοπαγιτικὲς συγγραφές καὶ στὸν Martin Heidegger*, Ἀθήνα 1967· καὶ Ν. Ματσούκα «Γνώσις καὶ ἀγνωσία τοῦ Θεοῦ», *Κληρονομία* 2 (1970) 53-87.

51. «Περὶ Μυστικῆς Θεολογίας», 1, 1 «Ἴθινον ἡμᾶς ἐπὶ τὴν τῶν μυστικῶν λογίων ὑπεράγνωστον καὶ ὑπερφαῖ καὶ ἀκροτάτην κορυφήν, ἐνθα τὰ ἀπλᾶ καὶ ἀπόλυτα καὶ ἄτρεπτα τῆς θεολογίας μυστήρια κατὰ τὸν ὑπέρφωτον ἐγκεκάλυπται τῆς κρυφιομύστου σιγῆς γνόφον, ἐν τῷ σκοτεινοτάτῳ τῶν ὑπερκάλων ἀγλαίων ὑπερπληροῦντα τοὺς ἀνομμάτους νόας...».

Διὰ τοῦτο ἡ χριστιανικὴ Θεολογία, ὡς ἀπλή γνῶσις καὶ κατανόηση τοῦ Θεοῦ, δὲν τοποθετεῖ τὸ Θεὸ στὸ τέρμα τῆς πορείας, ὅπως ἡ φιλοσοφία, ἀλλὰ τὸν φέρει κατερχόμενο στὸν κόσμον ἀπὸ τὴν ἀρχή, ἐπικοινωνοῦντα μὲ τοὺς ἀνθρώπους, εἰσερχόμενο μέσα σ' αὐτοὺς καὶ διαποτίζοντα τὴν ὑπαρξή τους. Ἡ ἀπόκτηση γνώσεως τοῦ θεοῦ ἐπιτυγχάνεται μόνο μὲ μεγαλύτερη πνευματικὴ προσπάθεια· μόνο ἐάν «πάθει τὰ θεῖα»⁵².

Συνεπῶς ἡ ἐμπειρία τῆς κοινωνίας καὶ ἀναστροφῆς μὲ τὸ Θεὸ εὐρίσκεται πέρα ἀπὸ τὰ ὄρια τῆς Θεολογίας, εἴτε καταφατικῆς εἴτε ἀποφατικῆς· εἶναι περιεχόμενο τῆς «*θεοπτίας*», ἡ ὁποία, κατὰ τὸν Γρηγόριο Παλαμᾶ, διαφέρει τῆς θεολογίας τόσον ὅσον διαφέρει ἡ γνῶσις ἐνὸς πράγματος ἀπὸ τὴ κατοχὴ του⁵³.

Ὁ Διονύσιος συνήθιζε νὰ διαπραγματεύεται ὅλα τὰ θέματα αὐτὰ μὲ προσευχή, στὴν ὁποία δίδει μεγάλη σημασία, ἂν καὶ σπανίως διερευνᾷ τὴν ἐννοιά της⁵⁴. Στὴν πραγματικότητα ἡ ὅλη πνευματικὴ πορεία τοῦ ἀνθρώπου γίνεται μὲ προσευχή. Σχετικὰ χρησιμοποιεῖ μιὰ εἰκόνα· ἂν ἀπὸ τὸν οὐρανὸ ριφθεῖ μιὰ ἀλυσίδα - κλίμακα καὶ ἀρχίσομε τὴν ἀνάβαση, ὅσο ἀνεβαίνομε μᾶς φαίνεται ὅτι κατεβαίνει ὁ οὐρανός, ἐνῶ στὴν πραγματικότητα ἀνεβαίνομε ἐμεῖς. Τὸ ἴδιο λέει ὁ Διονύσιος συμβαίνει καὶ μὲ τὴν προσευχή· ἐμεῖς ἀνεβαίνομε γιὰ νὰ συναντήσομε τὸ Θεό, ἐν τούτοις ὅμως ὁ Θεὸς ἔχει ἤδη κατεβεῖ πρώτος⁵⁵.

Στὴν προσπάθεια τῆς πνευματικῆς αὐτῆς πορείας σπουδαῖο μέρος εἶναι ἡ συγκέντρωση τῆς ψυχῆς στὸν ἑαυτόν της, ἡ συνέλξις τοῦ νοῦ, ἡ «ἐνοειδῆς συνέλξις» τῶν νοερῶν δυνάμεων τῆς ψυχῆς⁵⁶. Ὁ νοῦς πρέπει νὰ συγκεντρωθεῖ στὸν ἑαυτόν του ἀπὸ τὰ ἔξω καὶ νὰ ἐπανέλθει στὸ Ἐνα⁵⁷. Αὐτὸ εἶναι κυκλικὴ κίνηση τοῦ νοῦ, ἡ κυκλοειδῆς ὁδός.

Ὅπως ὁμιλεῖ περὶ ἐκστράσεως τοῦ Θεοῦ καὶ ἐκδηλώσεώς του πρὸς τὰ ἔξω ἔτσι ὁ Διονύσιος ὁμιλεῖ καὶ περὶ ἐκστάσεως τοῦ ἀνθρώπου⁵⁸, μόνο πὸν αὐτὴ δὲν εἶναι ἐκδίπλωση, ἀλλὰ τὸ ἀντίθετο, εἶναι

52. «Περὶ Θείων Ὀνομάτων», 2, 9 καὶ 7, 3 «Ὅν μόνον μαθὼν ἀλλὰ καὶ παθὼν τὰ θεῖα...» Γρηγορίου Παλαμᾶ «Ἐπερ Ἡσυχάζόντων» 1,3,34. Π. Χρήστου, *Γρηγορίου Παλαμᾶ Συγγράμματα*, Θεσσαλονίκη 1962, τ.Α', σ. 445.

53. Γρηγορίου Παλαμᾶ, «Ἐπερ Ἡσυχάζόντων» 1,3,42,48. 2,3,26,35. Π. Χρήστου, Ἐποφατικὴ Θεολογία, μν. ἔργ., σ. 256.

54. «Περὶ Μυστικῆς Θεολογίας», 1, 1.

55. «Περὶ Θείων Ὀνομάτων», 3, 1.

56. «Περὶ Θείων Ὀνομάτων», 4, 9.

57. «Περὶ Θείων Ὀνομάτων», 1, 4.

58. «Περὶ Θείων Ὀνομάτων», 7, 3 καὶ «Περὶ Μυστικῆς Θεολογίας», 1, 1. Βλ. Ν. Κλαδοπούλου, μν. ἔργ., σ. 94 ἔ. καὶ Ν. Νησιώτη, *Προλεγόμενα εἰς τὴν Θεολο-*

συγκέντρωση και ολοκλήρωση. Τότε ο νοῦς ἐπανέρχεται σὸν ἑαυτὸν του καὶ φωτίζεται.

Ὅσοι ἔχουν φθάσει σὸ σημεῖο αὐτὸ περιαιυγάζονται ἀπὸ μαρμαρυγές, ὅπως ἄλλοτε οἱ μαθητὲς σὸ Θαβώρ⁵⁹. Φωτοχυσίες καὶ ἐπιφοιτήσεις θείων ἐλλάμψεων διαλύουν τὴν ἀγνοία καὶ τότε ὁ νοῦς προχωρεῖ πρὸς τὸν θεῖον γνόφο. Βεβαίως τὸ σκότος γύρω ἀπὸ τὸ Θεὸ δὲν ἔχει ἐκλείψει τελείως, ἀλλ' ὁ Διονύσιος ἀναγκάζεται πλέον νὰ ὀμιλήσει ὅτι τότε πρόκειται περὶ «*ὑπερφώτου γνόφου*»⁶⁰ (καὶ περὶ ἐνιδρύσεως σὸ Θεὸ καὶ ἐνώσεως μετ' αὐτοῦ).

Μὲ αὐτὴ τὴ διόρθωσή του ὁ Διονύσιος καθὼς καὶ μὲ κάποιες ἄλλες πού ἔγιναν ἀπὸ ἄλλους (Μάξιμο Ὁμολογητὴ κ.ἄ.) μεταγενεστέρους θεολόγους ἢ ἀποφατικὴ θεολογία ἀπολήγει στὴ θεολογία ὡς μέθοδος προσεγγίσεως.

* * *

Τὰ χαρακτηριστικὰ στοιχεῖα τῆς Θεολογίας περὶ τοῦ φωτὸς τοῦ Θεοῦ, περὶ τῆς ἀγάπης πρὸς αὐτὸν καὶ τῆς κοινωνίας μετ' αὐτοῦ ἀποτελοῦν βασικὰ στοιχεῖα, στὰ ὁποῖα ἡ σύγχρονη Θεολογία πρέπει νὰ δίδει ἰδιαίτερη σημασία, διότι σ' αὐτὰ θὰ εὑρεῖ στοιχεῖα τὰ ὁποῖα πράγματι συνθέτουν τὴν οὐσία τῆς Θεολογίας. Ἄλλωστε ἡ χρησιμοποίηση τοῦ ὀνόματος «*θεολόγος*» ὡς ἐπωνύμου γιὰ ὀρισμένους ἐκκλησιαστικὸς ἄνδρες διαφωτίζει ὀρθά, σύμφωνα μὲ τὰ παραπάνω, τὴν ἀνάπτυξη τῆς ἐννοιας τῆς θεολογίας.

Μέχρι σήμερα τρεῖς ἄνδρες ἀπὸ τοὺς μεγάλους διανοητὲς τοῦ χριστιανισμοῦ εἶναι γνωστοὶ ὡς οἱ κατ' ἐξοχὴν θεολόγοι Ἰωάννης ὁ Εὐαγγελιστής, Γρηγόριος ὁ Θεολόγος καὶ Συμεὼν ὁ Νέος. Οἱ δύο πρῶτοι ἔλαβαν τὴν ἐπωνυμία κατ' ἀρχὴν μὲ τὴν ἐξαιρετὴ συμβολή τους στὴν κατοχύρωση τῆς θεότητος τοῦ Λόγου. Ὁ Συμεὼν δὲν ἀσχολήθηκε μὲ τὸ λυμένον πλέον πρόβλημα τῆς θεότητος τοῦ Λόγου, ἀλλὰ ἐθεολόγησε περὶ τοῦ φωτὸς τοῦ Θεοῦ, τῆς ἀγάπης πρὸς αὐτὸν καὶ τῆς κοινωνίας μετ' αὐτοῦ. Ἔτσι, τὸ ὄνομα ἀντανανκᾶ ἐδῶ στὴν ἐννοια τῆς Θεολογίας ὡς ἐμπειρίας τῆς ἀναστροφῆς μετὰ τοῦ Θεοῦ. Καὶ τῶν δύο πρῶτων ἢ διδασκαλία διατηρεῖ τὰ χαρακτηριστικὰ αὐτὰ στοιχεῖα περὶ

γικὴν Γνωσιολογίαν, τὸ Ἀκατάληπτον τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ δυνατότης γνώσεως αὐτοῦ, Ἀθῆναι 1965, σ. 127 ἔ.

59. «Περὶ Θείων Ὀνομάτων», 1, 4.

60. «Περὶ Μυστικῆς Θεολογίας» 1, 3.

φωτός, ἀγάπης, θεωρίας καὶ κοινωνίας, τὰ ὁποῖα ἐστερέωσαν τὸν τίτλον τοῦ θεολόγου ὡς ἐπώνυμό τους⁶¹.

Παρενθετικῶς ἐδῶ πρέπει νὰ ἀναφερθοῦν καὶ τὰ κάτωθι·

Ὅταν ὁ Ἀπ. Παῦλος ὁμίλησε στὸν Ἄρειο Πάγο, μὲ ἀφορμὴ τὴν ἐπιγραφή βωμοῦ «*ἀγνώστῳ Θεῷ*», ἀναφέρθηκε στὸ γνωστὸ Θεὸ τῶν Χριστιανῶν καὶ ἀποκάλυψε ποιὸς εἶναι αὐτὸς ὁ Θεός· σκοπὸς τοῦ ἦταν νὰ δηλώσει αὐτὸ ἀκριβῶς πὺ εἶναι ὁ Θεὸς καὶ ὄχι αὐτὸ πὺ δὲν εἶναι· ἐνδιαφέρθηκε γιὰ τὴν ἐμπειρία τῆς ἀλήθειας ἢ τῆς κοινωνίας μὲ τὴν ἀλήθεια καθ' ὅσον, κατὰ τὸν Γρηγόριο Νύσσης, σημασία γιὰ μᾶς ἔχει ἡ κοινωνία μὲ τὸν Θεόν⁶².

Καὶ κατὰ τὸν Γρηγόριο Θεολόγο, μόνο ὅταν γνωρίζει κανεὶς αὐτὸ πὺ εἶναι ὁ Θεός, τότε πλέον μπορεῖ νὰ δηλώσει ἐκεῖνο πὺ δὲν εἶναι⁶³. Ἀλλὰ μόνο μὲ ὀρισμένες προϋποθέσεις ἀποκτᾶ κανεὶς ἐμπειρία τῆς ἀλήθειας· ὅταν δηλ. βιώνει τὴν πραγματικότητα αὐτῆ, μπορεῖ νὰ δηλώσει ἐκεῖνο πὺ βιώνει καὶ μόνο αὐτὸς πὺ ἔχει κοινωνία μὲ τὸν Θεὸν μπορεῖ νὰ εἰπεί τί δὲν εἶναι ὁ Θεός⁶⁴.

Αὐτὴ ὁμως ἡ ἐμπειρία τῆς ἀλήθειας εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς ἐνεργείας τοῦ Θεοῦ ἐντὸς τοῦ ἀνθρώπου, ἐνεργείας ἢ ὁποῖα ὀδηγεῖ ἐπίσης καὶ στὴν κατανόηση γενικᾶ τῆς δημιουργικῆς δράσεως τοῦ Θεοῦ στὸν κόσμος, ὡς δημιουργοῦ, προνοητοῦ κ.λπ.

Ἐπειδὴ ἡ ἐνέργεια τοῦ Θεοῦ φανερῶνει διὰ τῆς ἐμπειρίας μόνο τὸ εἶναι τοῦ Θεοῦ (τὰ ἰδιώματα - προσόντα) καὶ τίς σχέσεις τῶν προσώπων τῆς Ἁγίας Τριάδος γι' αὐτὸ καὶ ἡ θεολογία προσπαθεῖ αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν πραγματικότητα νὰ ἐπισημάνει καὶ νὰ δηλώσει, γιὰ αὐτῆς μόνο τῆς πραγματικότητος ἔχει ἐμπειρία καὶ αὐτὴν ἐκφράζει θετικά. Ἔτσι ἡ Θεολογία μοναδικὸ σημεῖο ἀφετηρίας ἔχει τὴν ἐμπειρία - γνώση τῆς ἀλήθειας τοῦ ὄντος καὶ ἀναφέρεται σ' αὐτὸ πὺ ἔχει καὶ ζεῖ καὶ ἀποτελεῖ ἀνάλυση τοῦ βιωμένου. Ἡ ἐμπειρία τοῦ θεοῦ ὄντος ὡς αἰτίου τῶν πάντων ὀδηγεῖ ὅσους ἔχουν τὴν ἐμπειρίαν αὐτὴ νὰ δηλώνουν τὸν Θεὸν ὡς δημιουργό, ὡς οὐσία⁶⁵.

Ἐξ ἄλλου πολὺ σημαντικὸ εἶναι ὅτι ὁ ἴδιος ὁ Χριστὸς ἐξηγώντας

61.—Π. Χρήστου, *Ἡ Θεολογία ὡς μέθοδος ἐγγίσεως πρὸς τὸν Θεόν...*, σ. 240-241.

62. Γρηγορίου Νύσσης, «Εἰς τοὺς Μακαρισμοὺς» σ', *PG* 44, 1265AB-1269AB καθὼς καὶ 624C, 737D-740A, 824BC, 836AD.

63. Γρηγορίου Θεολόγου, «Λόγος ΚΗ'», 9, *ΒΕΠ* 59, 223.

64. Βλ. Στ. Παπαδοπούλου, «Γιὰ τὴν Θεολογία δὲν εἶναι οὔτε ἀποφατικὴ οὔτε καὶ καταφατικὴ», Ἄνακ. ἀπὸ τὴν Ἐπιτομὴν εἰς μνήμην Μητροπολίτου Σάρδεων Μαξίμου 1914-1986, τ. Δ', Γενεύη 1989, σ. 153.

65. Βλ. Στ. Παπαδοπούλου, *μν. ἐργ.*, σ. 154 ἔ.

τὸν ἑαυτὸν του εἶπε μερικὰ μόνον ἀπ' ὅσα εἶναι, ὅτι δηλ. εἶναι ἡ ἀλήθεια, ἡ ζωὴ, τὸ φῶς, ἡ ὁδὸς κ.λπ.

Τὴν ἴδια τακτικὴ ἀκολούθησαν τόσον οἱ συγγραφεῖς τῶν βιβλίων τῆς Κ.Δ. ὅσον καὶ οἱ θεολόγοι Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας.

Ἡ κάθε ὑπόσταση - πρόσωπο τῆς Ἁγίας Τριάδος ἔχει ιδιαίτερα ιδιώματα καὶ δρᾷ πρὸς τὰ ἔξω μὲ ιδιαίτερο τρόπο. Ἀπὸ τὸν τρόπο αὐτὸν δράσεως τῶν θείων προσώπων - ὑποστάσεων (στὴν Π.Δ., Κ.Δ. καὶ Ἐκκλησία) ἐξαρτᾶται καὶ ὁ τρόπος συνδέσεως τῶν ἀνθρώπων μὲ τὸν Θεὸν καὶ καθορίζεται καὶ ὁ τρόπος μὲ τὸν ὅποιον ὁ ἄνθρωπος ἐπιδιώκει τὴ σωτηρία του καὶ μὲ τὸν ὁποῖο τελικὰ ὁ Θεὸς τὸν σώζει καὶ τὸν θεώνει.

Κατὰ συνέπεια ἡ ἐπιδίωξη τῆς Θεολογίας ἀπ' ἀρχῆς (ἐποχῆς Κ.Δ.) ἦταν νὰ καθορίσει πῶς ὁ ἄνθρωπος θὰ ἀποκτήσει ἐμπειρία τοῦ εἶναι καὶ τῶν ἐνεργειῶν τῶν θείων ὑποστάσεων καὶ πῶς θὰ ἐκφράσει τὴν ἐμπειρία του αὐτῇ οἰκοδομητικᾷ. Ἄλλωστε ὁ ἴδιος ὁ Θεὸς στὴν ἐρώτηση τοῦ Μωυσέως ποῖο εἶναι τὸ ὄνομά του, ἀπήντησε «ἐγὼ εἰμὶ ὁ ὢν»⁶⁶.

Ἔτσι ἐξηγεῖται γιατί ὁ Ἄπ. Παῦλος στὸν ἄγνωστο Θεὸ τῶν Ἀθηναίων ἀπήντησε μὲ τὸ γνωστὸ Θεὸ τῶν Χριστιανῶν, ἀποκαλύπτοντας ποιὸς εἶναι καὶ λέγοντας τί γνωρίζει γι' αὐτόν.

Φαίνεται ὅμως ὅτι κατ' ἐπίδραση τοῦ φιλοσοφικοῦ κλίματος τῆς ἐποχῆς τους καὶ μάλιστα τοῦ νεοπλατωνικοῦ στὰ θεολογικὰ ἔργα τῶν πατέρων τοῦ Δ' αἰῶνος καὶ μετὰ, ἀπαντοῦν καὶ ἀποφατικὲς ἐκφράσεις. Ἡ ἐπίδραση αὐτὴ κατανοεῖται βαθύτερα κυρίως ἀπὸ τὴν ἀνάγκη νὰ ἀπαντήσουν στὴ φιλοσοφία καὶ στοὺς κακοδόξους αἰρετικούς ἐκείνους οἱ ὅποιοι ἐννοοῦσαν τὴ γνώση τοῦ Θεοῦ, ὡς γνώση τῆς θείας φύσεως.

Οἱ θεολόγοι πατέρες τῆς Ἐκκλησίας δὲν ἀντιμετώπιζαν ποτὲ τὸ θέμα γνώσεως τῆς θείας φύσεως - οὐσίας, γι' αὐτό, βοηθούμενοι καὶ ἀπὸ τὴ φιλοσοφικὴ γλῶσσα, ὅταν ἐχρειάζετο, ἔλεγαν περὶ Θεοῦ ὅτι εἶναι ἀκατάληπτος, ἄρρητος, ἀπρόσιτος κ.λπ. χωρὶς αὐτὸ νὰ ἀποτελεῖ γι' αὐτοὺς τὸ ζητούμενο. Τὸ κύριο μέλημα καὶ τὸ ζητούμενο τῶν πατέρων τῆς Ἐκκλησίας ἦταν τὸ καταληπτό, τὸ ρητό, τὸ προσιτὸ εἶναι τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν ἐνεργειῶν του καὶ ὄχι τῆς φύσεώς του.

Ἡ κατάφαση τῆς γνώσεως τῆς θείας φύσεως, ὁ ἰσχυρισμὸς δηλ. τῶν αἰρετικῶν ὅτι γνωρίζουν τὴ θεία φύση, ὀδήγησε τοὺς θεολόγους

66. Ἐξοδ. 3, 13-14.

πατέρες τῆς Ἐκκλησίας στήν ἄρνηση αὐτοῦ τοῦ εἴδους τῆς γνώσεως, δηλ. στίς ἀποφατικῆς ἐκφράσεις⁶⁷.

Πάντως κυρίαρχη καί μόνιμη προσπάθειά τους ἀφοροῦσε κυρίως σ' αὐτό πού ἀποκαλύπτει ὁ Θεός ἀπὸ τὸν ἑαυτό του καί ἄρα αὐτὸ πού γνωρίζομε ἀπὸ καί γιὰ τὸ Θεό. Συνεπῶς, ἐκεῖνο πού κάνει ἡ ὀρθόδοξη θεολογία εἶναι νὰ κατανοεῖ καί νὰ δηλώνει γλωσσικὰ τὴν ἐμπειρία τοῦ εἶναι καί τῶν ἐνεργειῶν τοῦ Τριαδικοῦ Θεοῦ· ἡ περιγραφή τους δὲ αὐτὴ ἔχει θετικὸ χαρακτήρα καί δὲν πρέπει νὰ συγχέεται μὲ τὴ γνώση τῆς θείας φύσεως, τὴν ὁποία ἰσχυρίζεται ὅτι ἐπιτυγχάνει ἢ καταφατικὴ Θεολογία. Ἔτσι ἡ διευκρίνιση αὐτὴ κάνει σαφές ὅτι ἡ ὀρθόδοξη Θεολογία εἶναι καθαρὰ ἐμπειρικὴ· διότι στήν ἐμπειρία θεμελιώνεται, αὐτὴ τὴν ἐνδιαφέρει, αὐτὴν περιγράφει. Αὐτὸς ὁ θετικὸς χαρακτήρας τῆς δηλώσεως τῆς γνώσεως τοῦ θείου εἶναι, εἶναι ἐκεῖνο πού ἐπισημαίνεται ἀπὸ τοὺς πατέρες⁶⁸. Δηλ. γνωρίζοντας ἐμπειρικὰ τίς ἐνέργειες τοῦ Θεοῦ, γνωρίζει τί δὲν εἶναι ὁ Θεός, ἀφαιρώντας εὐκόλα ὅσα δὲν εἶναι ὁ Θεός. Ἡ ἔννοια τοῦ ἀποφατισμοῦ εἶναι ἀντίθετη πρὸς τὴν πράξη τῆς ἀποκαλύψεως. Γενικὰ πάντως οἱ ἀποφατικοὶ ὄροι λαμβάνονται στὴ θεολογία μὲ τὸ θύραθεν περιεχόμενό τους, διότι ἀποτελοῦν καθ' ἑαυτοὺς ἀρνήσεις τῆς θετικῆς ἐκφορᾶς τους⁶⁹. Καί ἐνῶ στοὺς θεολόγους Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας καταβάλλεται προσπάθεια νὰ τονισθεῖ ἡ πρωτεύουσα θέση τῆς Θεολογίας στήν κλίμακα τῆς τελειώσεως ὁ Θεόγνωστος, σὲ ἕνα ἀπὸ τὰ ὠραιότερα κεφάλαιά του, ἐπισημαίνει τίς προσπάθειες μὲ τίς ὁποῖες αὐτὴ εἶναι ἐφικτή.

Ὡς καθαρὴ θεωρία κατακτᾶται μετὰ ἀπὸ κάθαρση τοῦ βίου καί τοῦ νοῦ, ἀλλὰ καί πάλιν δὲν πρέπει νὰ πιστεύεται ὅτι μπορεῖ κανεὶς νὰ φθάσει στήν κορυφή.

Στὴ συνέχεια τὸ σχῆμα αὐτὸ τῆς πνευματικῆς προόδου κατέλαβε τίς βάσεις τοῦ συστήματος τῶν ἀσκητικῶν καί μυστικῶν θεολόγων καί εἰσήλθε στὴ διαίρεση τῶν τμημάτων τῆς γραμματείας τῶν κεφαλαίων, τὰ ὁποῖα συχνὰ διακρίνονται σὲ τρεῖς ἀντιστοίχους κατηγορίες, ὅπως πρακτικά, γνωστικά, θεολογικά κεφάλαια (Συμεὼν ὁ Νέος Θεολόγος) καί ἀκριβέστερον ἠθικά, φυσικά, θεολογικά (Γρηγόριος Παλαμᾶς)⁷⁰.

Κατὰ τὴν πατερικὴ θεολογία καί γενικὰ κατὰ τὸν Χριστιανισμό,

67. Βλ. Στ. Παπαδοπούλου, *μν. ἔργ.*, σ. 156-157.

68. Βλ. Στ. Παπαδοπούλου, *μν. ἔργ.*, σ. 157.

69. Βλ. Στ. Παπαδοπούλου, *μν. ἔργ.*, σ. 158.

70. Βλ. Π. Χρήστου, *Ἡ Θεολογία ὡς μέθοδος ἐγγίσεως πρὸς τὸν Θεόν...*, σ.

ὁ Θεὸς εἶναι καθ' ἑαυτὸν ἀκατάληπτος καὶ κατανοεῖται μόνο ἀπὸ ἐκείνους στοὺς ὁποίους ἀποκαλύπτεται ὡσὰκις αὐτὸς θέλει τοῦτο⁷¹.

Κατὰ βάθος τοῦτο δέχεται καὶ ὁ Διονύσιος ὁ Ἀρεοπαγίτης, ὁ ὁποῖος ὅμως ἐπιζητεῖ τὴν συγκρότηση θεολογικοῦ καὶ φιλοσοφικοῦ συστήματος, ἐνῶ οἱ μυστικοὶ καὶ ἀσκητικοὶ θεολόγοι ἐπιδιώκουν τὴν διαμόρφωση τῆς διαγωγῆς τῶν χριστιανῶν.

Γι' αὐτὸ καὶ ἡ Θεολογία (καταφατική καὶ ἀποφατική) τοῦ Διονυσίου μερικῶς μόνον συμπίπτει κατὰ τὸ περιεχόμενο μὲ τις θέσεις τῶν ἀσκητῶν, Εὐαγρίου, Διαδόχου Φωτικῆς κ.λπ.⁷².

Διότι ὁ μὲν πρῶτος ἐκλαμβάνει τὴν μὲν πρακτικὴ ὡς πνευματικὴ μέθοδο, ἡ ὁποία καθαίρει τὴν ψυχὴν, τὴν δὲ φυσικὴν ὡς γνῶση τῶν ὄντων τοῦ κόσμου, ἡ ὁποία καθαίρει τὸν νοῦν, καὶ τὴν Θεολογία ὡς γνῶση τῶν ὄντως ὄντων. Κατὰ τὸν Εὐάγριον ὁ χριστιανισμὸς ὀρίζεται ὡς «*δόγμα τοῦ Σωτήρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐκ πρακτικῆς καὶ φυσικῆς καὶ θεολογικῆς συνεστῶς*»⁷³. Ἡ κάθαρση τῆς ψυχῆς ἀπὸ τὰ πάθη καὶ τοῦ νοῦ ἀπὸ τις πλάνες ἐξασφαλίζει τὴν κατὰ φύση λειτουργία τους καὶ καθιστᾷ ἐφικτὴν τὴ θεολογία, ἡ ὁποία ἀπαιτεῖ ὑπέρβαση τῶν φυσικῶν αὐτῶν δυνάμεων. Οἱ τρεῖς αὐτὲς μορφὲς ἐμπειρίας τοποθετοῦνται σὲ ἐνιαία κλιμάκωση τῆς πνευματικῆς προόδου⁷⁴.

Κατὰ τὸν Εὐάγριον ἡ Θεολογία ἀπηλλαγμένη ἀπὸ κάθε γνωστικὴ ἀναζήτηση ἀποτελεῖ πνευματικὴ ἐμπειρία κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ νοῦς γίνεται ἐπόπτης τῆς Ἁγίας Τριάδος⁷⁵. Καὶ ἐπειδὴ σ' αὐτὴν χωροῦν μόνον οἱ τέλειοι, δὲν ὑπεισέρχεται ἐκεῖ καμμιά διάκριση, ἀλλ' ὅλοι εἶναι ἴσοι. Ὑπ' αὐτὴν τὴν ἔννοιαν ἡ θεολογία εἶναι συνισταμένη ἰσχυρῶν πνευματικῶν ἐμπειριῶν, ἡ ὁποία ὀδηγεῖ σὲ ἔνωση μὲ τὸ Θεὸ καὶ τὴ θέωση⁷⁶.

Ὁ δὲ Διάδοχος Φωτικῆς, διατηρεῖ τὴ διαίρεση αὐτῆ, ἀλλὰ χρησιμοποιεῖ ἀντὶ τῆς πρακτικῆς τὴ γνῶση καὶ ἀντὶ τῆς φυσικῆς τὴ σοφία.

Καὶ γνῶση μὲν ὀνομάζει τὴν κατανόηση καὶ ἐφαρμογὴ τοῦ θεοῦ θελήματος, σοφία δὲ τὴν ἀναγνώριση τῆς δυνάμεως τοῦ Θεοῦ, ὅπως αὐτὴ ἀποκαλύπτεται στὴ φύση καὶ στὴν Ἁγία Γραφή καὶ τὴν ἐξαγγελία της διὰ λόγου· Θεολογία τέλος ὀνομάζει τὴν ἐντρύφηση στὴν

71. Βλ. Στ. Παπαδοπούλου, *μν. ἔργ.*, σ. 158-159.

72. Βλ. Π. Χρήστου, *Ἡ Θεολογία ὡς μέθοδος ἐγγίσεως πρὸς τὸν Θεόν...*, σ. 239 ἔ.

73. «Πρακτικός», 1, *PG* 40, 122.

74. «Προγνωστικὰ Προβλήματα», 3, 17, Frankeberg, Evagrius Ponticus, Berlin 1912, σ. 199 καὶ Π. Χρήστου, *μν. ἔργ.*, σ. 237.

75. «Προγνωστικὰ Προβλήματα», 3, 30, σ. 211.

76. «Προγνωστικὰ Προβλήματα», 4, 51, σ. 293.

προσωπικότητα τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν κοινωνία μετ' αὐτοῦ διὰ τῆς μελέτης, τῆς προσευχῆς καὶ τῶν ὁμοίων. Δηλ. καὶ στὸν Διάδοχον τὸ περιεχόμενο εἶναι τὸ ἴδιο μὲ τὸ τοῦ Εὐαργίου διαφέρει μόνον ἢ ἀπόχρωση⁷⁷.

Κατὰ ταῦτα ἡ Θεολογία ἂν καὶ ὀνομάζεται ἀρετὴ στὴν πραγματικότητα εἶναι κατάστασις βίου.

* * *

Κλείνοντας τὴν παραπάνω παρένθεση ἐπανερχόμεθα στὸν Διονύσιον, καὶ παρατηροῦμε ὅτι τὸν Διονύσιον δὲν ἱκανοποιεῖ πλήρως οὔτε ἡ καταφατικὴ οὔτε ἡ ἀποφατικὴ μέθοδος θεογνωσίας· διότι καμμία ἀπὸ αὐτὲς δὲν διαλύει τὸν θεῖο γνόφο, τὸ θεῖο φῶς· καὶ οἱ δύο ὅροι τελικὰ σημαίνουν τὸ ἴδιο πράγμα· «θεῖος γνόφος ἐστὶ τὸ ἀρπόςτιον φῶς ἐν ᾧ κατοικεῖν ὁ Θεὸς λέγει»⁷⁸. Καὶ τοῦτο διότι καὶ οἱ δύο εἶναι μέθοδοι ἀνθρωπίνης θεολογήσεως, εἶναι κατὰ κάποιο τρόπο παιγνίδια τοῦ νοῦ.

Ὑπεράνω αὐτῶν, κατὰ τὸν Διονύσιον, κεῖται ἓνα εἶδος ὑπερβατικῆς Θεολογίας, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ ἀνθρώπος ὁ ὁποῖος ἀπομακρύνεται ἀπὸ τὰ ἐξωτερικὰ πράγματα καὶ ἐγκαταλείπει τὶς νοητικὲς λειτουργίες, ὀδηγεῖται σὲ ἀδίδακτες μυσταγωγίες, ἰδίως διὰ τῶν μυστηρίων, δοκιμάζει μυστικὴ ἐμπειρία καὶ τελικὰ ἐνώνεται μὲ τὸ Θεό. Τελικὸς προορισμὸς τοῦ ἀνθρώπου δὲν εἶναι ἡ γνώση, ἀλλὰ ἡ ἔνωση μὲ τὸ Θεό, οἱ δύο ὁμως αὐτὲς καταστάσεις εἶναι συνδεδεμένες μεταξύ τους τόσο στενά, ὥστε ἡ ἔνωση νὰ εἶναι συγχρόνως καὶ γνώση· «ἡ θειοτάτη τοῦ Θεοῦ γνώσις ἢ δι' ἀγνωσίας γινωσκομένη κατὰ τὴν ὑπὲρ νοῦν ἔνωσιν»⁷⁹.

Ἐνωση καὶ γνώση εἶναι βίωσις τοῦ Θείου· ὅταν πάθει τὰ θεῖα κανεῖς ἐνώνεται μὲ τὸ Θεό, λέγει ὁ Διονύσιος.

Ὅθεν, κατὰ τὸν Διονύσιον, οὔτε ἡ καταφατικὴ οὔτε ἡ ἀποφατικὴ, ἀλλ' ἡ ὑπερβατικὴ θεολογία ὡς μέθοδος θεογνωσίας μπορεῖ νὰ ὀδηγήσει στὴν προσέγγισι καὶ τελικὰ στὴ γνώση τοῦ Θεοῦ· διότι αὐτὴ θεμελιώνεται στὴν ἐμπειρία, αὐτὴ τὴν ἐνδιαφέρει καὶ αὐτὴν περιγράφει. Ἡ τελειωτικὴ πορεία τοῦ ἀνθρώπου, μέχρι νὰ φθάσει σ' αὐτὴ τὴν κατάστασι, εἶναι δυναμικὴ καὶ ὄχι στατικὴ.

77. «Κεφάλαια» 67, Des Places, σ. 127 ἑ. Βλ. Π. Χρήστου, *μν. ἐργ.*, σ. 238-239.

78. «Περὶ Μυστικῆς Θεολογίας», 1, 3.

79. «Περὶ Θείων Ὀνομάτων», 7, 3· Βλ. Ν. Κλαδοπούλου, *μν. ἐργ.*, σ. 101-107.

Ἀποτέλεσμα συνεπῶς αὐτῆς τῆς πνευματικῆς πορείας τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἡ θέωση, ἡ ὁποία εἶναι «*ἡ πρὸς Θεὸν ὡς ἐφικτὸν ἀφομοιώσις τε καὶ ἔνωσις*»⁸⁰. Καὶ ὁ Διονύσιος δὲν ἔκανε τίποτε ἄλλο παρὰ νὰ ἀναζητεῖ τὸ Θεὸ πού δὲν εἶναι πουθενά, ἀλλ' εἶναι παντοῦ ὄχι μόνον γιὰ νὰ τὸν ψηλαφήσει, ὅπως εἶπε ὁ Ἄπ. Παῦλος στοὺς Ἀθηναίους, ἀλλὰ γιὰ νὰ ἐνωθεῖ μαζί του.

Ὅσοι κατορθώσουν καὶ ἐπιτύχουν αὐτὸ «*μετὰ τοῦ Θεοῦ αἰεὶ ἔσονται, τὸ πάντων ἀγαθὸν μέγιστον*»⁸¹.

* * *

Τέλος, στὴν πνευματικὴ αὐτὴ πορεία τοῦ ἀνθρώπου ἡ ἀλάθητος γνωστικὴ δύναμη δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι προῖον τοῦ νοῦ ἢ τοῦ λόγου μόνον ὡς ἀπόκτημα τῆς συνόλου προσωπικότητός του εἶναι δυνατὸν νὰ θεμελιωθεῖ. Ἡ πίστη, ὡς καθολικὴ λειτουργία τῆς προσωπικότητος, ἀναδύεται ἀπὸ τὸν πλοῦτον τῆς ἐσωτερικῆς ἐμπειρίας, ἐνισχύεται ἀπὸ τὴν παρατήρηση τοῦ περιβάλλοντος καὶ στερεοῦται ἀπὸ τὴν μαρτυρία τῆς ἱστορικῆς ἀποκαλύψεως, ἡ ὁποία εἶναι θησαυρισμένη στὴν ἁγία Γραφή καὶ ἔτσι κατορθώνει νὰ ἀνταποκρίνεται σὲ ὅλες τὶς ἀνάγκες τῆς προσωπικότητος βιολογικῆς, ψυχολογικῆς, αἰσθητικῆς, ἠθικῆς, πνευματικῆς.

Οἱ ἀξίες τοῦ καλοῦ, τοῦ ἀγαθοῦ, τοῦ ἀληθοῦς, τοῦ ἀγίου, κείμενες πέραν ἀπὸ τὶς βιολογικῆς μορφῆς ζωῆς, μποροῦν νὰ ἀνευρεθοῦν μόνον σὲ μίαν ὑπερκόσμο καὶ ὑπερβατικὴ πηγὴ - ἀρχή. Ἄν αὐτὴ, ἡ πηγὴ - ἀρχή, εἶναι ἀνύπαρκτος τότε ἐξαφανίζονται καὶ οἱ ἀξίες καὶ μαζί τους ἐξαφανίζεται καὶ ἡ προσωπικότης τοῦ ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος μεταβάλλεται σὲ ὑποδουλωμένο στὴ φύση ἄτομο.

Ἡ ἀνθρωπίνη ὑπαρξὴ μόνον ὑπὸ τῆ σκιᾷ τῆς ἀοράτου ἐκείνης πηγῆς - ἀρχῆς ἀξιῶν εὐρίσκει νόημα⁸². Οἱ ἀξίες δὲν συλλαμβάνονται ἀπὸ τὴ νόση ἀλλὰ ἀπὸ τὸ συναίσθημα. Οἱ ἀξίες γίνονται κατανοητὲς ὅταν ἐκεῖνες ἀκτινοβολοῦν μέσα μας⁸³.

Ἡ παρουσία τοῦ Θεοῦ στὸν κόσμον εἶναι τόσο ἐπιβλητικὴ καὶ

80. «Περὶ Θεῶν Ὀνομάτων», 1, 3.

81. «Ἐπιστολή», 8, 5.

82. Βλ. Π. Χρήστου, *Ἡ ἀποφατικὴ Θεολογία...*, σ. 255.

83. Βλ. Ε. Δ. Θεοδώρου, *Προϋποθέσεις τῆς δικαίας κρίσεως (Λόγος στὰ πλαίσια ἑορτασμοῦ τῶν Δικαστῶν)*, Ἀθήνα 1996, σ. 21-22. Τοῦ αὐτοῦ, «Ἡ ἐννοία τῆς Δικαιοσύνης στὴν Ἁγία Γραφή», ἀνάτυπον ἐκ τοῦ περιοδικοῦ *Θεολογία*, Ἀθήνα 1994 καὶ τοῦ αὐτοῦ, «Ἡ δικαιοσύνη κατὰ τοὺς Τρεῖς Ἱεράρχες καὶ τὸν Ἅγιο Αὐγουστῖνο», ἀνάτυπον ἐκ τοῦ περιοδικοῦ *Θεολογία*, Ἀθήνα 1994. Ἐπίσης τοῦ Γ. Θ. Ράμμου, *Ἡ Συμβολὴ τῆς παιδείας εἰς τὴν ἀπονομὴν τῆς δικαιοσύνης*, Ἀθήνα 1965.

συντριπτική, ὥστε ὅσοι ἔχουν τὴν πρόθεση νὰ τὴν ἀρνηθοῦν νὰ αἰσθάνονται ἔντονα τὴν πίεσίν της. Τελικὰ ὅμως αὐτοὶ δὲν κατορθώνουν νὰ τὴν ἀπομακρύνουν καὶ ἀπλῶς τὴν πολεμοῦν· τὴν πολεμοῦν δὲ διότι στὸ βάθος τῆς ὑπάρξεώς τους τὴν παραδέχονται ὡς αἰωνία καὶ ἀκατάλυτη πνευματικὴ πραγματικότητα.

Ἔτσι ἐξηγεῖται καὶ τὸ γεγονός ὅτι στὸν κόσμον εἶναι ἰσχυρότερη ἡ ἀντιθεΐα ἀπὸ τὴν ἀθεΐα. Δὲν πολεμεῖ κανεὶς ὅ,τι εἶναι ἀνύπαρκτον, ἀλλ' ὅ,τι προβάλλεται συνεχῶς ἐνώπιόν του ὡς ἐμπόδιον ἀμετακίνητο καὶ δὲν μπορεῖ νὰ τὸ κατανικήσει.

Καὶ ἐπειδὴ δὲν μποροῦν νὰ ἀπομακρύνουν τὴν παρουσία αὐτῆ, τὴν ὑποκαθιστοῦν μὲ δευτερογενῆ πλάσματα, τὰ ὁποῖα διεκδικοῦν θέση θεότητος, θεοποιοῦνται δημιουργήματα ἢ ιδέες, ὅπως ὁ ὑπεράνθρωπος, ἡ ἐπιστήμη, ἡ ἐργασία, ὁ ἄνθρωπος⁸⁴.

Ἡ παρουσία τοῦ Θεοῦ στὸν κόσμον ζητεῖ ἀποκάλυψη καὶ αὐτὴ εἶναι ἡ πίστη, ἡ ὁποία τὸν ἀποκαλύπτει ὄχι ὡς μία ἀφηρημένη ἰδέα ἢ ἐνέργεια, ἀλλὰ ὡς προσωπικότητα, ὅπως εἶναι πράγματι.

84. Βλ. Π. Χρήστου, *Ἡ ἀποφατικὴ Θεολογία*, σ. 256.